

DARIUSZ KASPRZAK OFM Cap

KONWERSJA NA CHRZEŚCIJAŃSTWO PLEMION GERMAŃSKICH OD IV DO IX W.

WSTĘP

W IV i V w. nastąpiło wiele masowych nawróceń na chrześcijaństwo wśród ludów germańskich wkraczających na ziemie cesarstwa zachodniorzymskiego. Fakt osobistego nawrócenia był czymś indywidualnym i najczęściej trudnym do opisania w przeciwieństwie do formalnej konwersji całego ludu¹. Pragnienie uczestnictwa w dobrodziejstwach kultury rzymskiej wiązało

---

Dr hab. DARIUSZ KASPRZAK OFM Cap – adiunkt Katedry Patrologii na Wydziale Teologicznym PAT w Krakowie; adres do korespondencji: kdario@poczta.onet.pl

¹ P. Kulesza (*Normanowie a chrześcijaństwo. Recepcja nowej wiary w Skandynawii w IX i X w.*, Wrocław–Racibórz 2007, s. 7-8) przywołuje dwa rozumienia pojęcia konwersji na chrześcijaństwo, używane przez współczesnych historyków w odniesieniu do zmiany religii przez wczesnośredniowiecznych Germanów: nawrócenie masowe/społeczne lub nawrócenie indywidualne. Konwersję jako nawrócenie społeczne traktuje np. Dagfinn Skre (*Missionary Activity in Early Medieval Norway. Strategy, Organization and the Course of Events*, “Scandinavian Journal of History”, 23(1998), s. 3): konwersja to masowe dostosowanie się i zachowanie zewnętrznych norm i przepisów prawa kościelnego po uprzednim odrzuceniu praktyk pogańskich i ich zakazie przez prawo państwowe; czy Reinhard Staats (*Missionsgeschichte Nordeuropas. Eine geistesgeschichtliche Einführung*, w: *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.-14. Jahrhunderts*, ed. M. Müller-Wille, Stuttgart 1997, 12): konwersja rozumiana jako zmiana religii w wyniku długotrwałego procesu przeobrażania mentalności ludu, co prowadzi do jego chrystianizacji. Konwersję jako nawrócenie indywidualne ujmuje natomiast Lutz E. von Padberg (*Mission und Christianisierung. Formen und Folgen bei Angelsachsen und Franken im 7. und 8. Jahrhundert*, Stuttgart 1995, s. 29-30): przystąpienie do chrześcijaństwa w wyniku pierwszej misyjnej konfrontacji

się z konwersją na chrześcijaństwo. Jednak brak źródeł dotyczących mechaniki tego procesu dla IV i V w. jest zastanawiający. Jak sugeruje R. Collins, być może Germanowie, a także kronikarze rzymscy najwyraźniej nie sądzili, że informacje o konwersji Germanów na chrześcijaństwo są interesujące i godne odnotowania. Bardziej wyczerpujące teksty źródłowe na temat nawracania się Germanów pojawiają się dopiero od schyłku VII w., i nie są to zazwyczaj dane jednoznaczne².

Charakterystyczne, że chrześcijaństwo od początku swego istnienia było propagowane przede wszystkim w granicach Imperium Romanum³. Poza jego granicami rozpoczęła się od III w. misja apostołska w Persji. Na koniec tegoż w. datuje się początki misji chrześcijańskiej w Gruzji, Armenii oraz w Indiach⁴. W IV w. Kościół wybrał nową opcję ewangelizacyjną w granicach cesarstwa rzymskiego. Do rzadkości należały wówczas misje ewangelizacyjne wśród ludów poza obrębem granic Imperium Romanum. Wyjątek stanowią tutaj Iberowie na Kaukazie i Aksumici w Etiopii. Przyjęcie chrześcijaństwa przez Gotów było zasługą ewangelizatorów arikańskich⁵. Charakterystyczne, że żaden z chrześcijańskich cesarzy w IV i V w. nie brał prawdopodobnie pod uwagę tego, że nawrócenie Germanów na chrześcijaństwo może mieć wymierne znaczenie socjalne, jak choćby złagodzenie niektórych aspektów wojny⁶.

---

niechrześcijan z proklamacją nowej wiary; kolejnym etapem byłoby „ukościelnienie” zasad życia codziennego i ostateczna chrystianizacja; czy Ian Wood: konwersja pojmowana jako przeobrażenia indywidualnej duchowości w kontekście chrystianizacji jako procesu generalnych zmian w średniowiecznej Europie (*The Meanings of Conversion*, w: B. Sawyer, P. Sawyer, I. Wood (eds.), *The Christianization of Scandinavia*, Ålingsås 1987, s. 21).

² Europa wczesnośredniowieczna 300-1000, tłum. T. Szafranski, Warszawa 1996, s. 248.

³ K. Holl, *Die Missionsmethode der alten und die der mittelalterlichen Kirche*, w: *Kirchengeschichte als Missionsgeschichte*, Bd. I: *Die Alte Kirche*, Hrsg. H. Frohnes, U. W. Knorr, München 1974, s. 3-11.

⁴ D. Próchniak, „Historia Armenii”. *Agathangelosa jako źródło do poznania chrześcijańskich dziejów Armenii*, „Vox Patrum” 4(1983), s. 160-175; B. Vadakkekara, *Origin of India's St. Thomas Christians. A Historiographical Critique*, Delhi, 1995, s. 13-322; T. T. Chmielecki, *Początki chrześcijaństwa w Gruzji (I-VII w.)*, „Vox Patrum” 17(1997), z. 32-33, s. 343-360; D. Kasprzak, *Misje w starożytności chrześcijańskiej*, „Studia Laurentiana” 1(2001), nr 1, s. 27-58.

⁵ G. Zecchini, *I rapporti con i Barbari*, w: *L'Impero romano-cristiano. Problemi politici, religiosi, culturali*, red. M. Sordi, Roma 1991, s. 68.

⁶ E. A. Thompson, *Il cristianesimo e i barbari del Nord*, w: *Il conflitto tra paganesimo e cristianesimo nel secolo IV*, red. A. Momigliano, Torino 1975, s. 75.

Kościół katolicki pod koniec IV w. podjął tylko kilka prób własnej ewangelizacji wśród Gotów, ale nie wynikały one z jakiegoś planu misyjnego⁷. Nielicznymi przedstawicielami ewangelizacji prowadzonej przez katolików wśród Gotów byli biskupi: Nicetas z Remezjany i Wiktrycjusz z Rouen⁸ oraz Amancjusz – biskup Jowii w Panonii⁹. Lecz zainteresowanie papieżstwa ewangelizacją Germanów było zjawiskiem późnym, zainicjowanym przede wszystkim przez św. Grzegorza Wielkiego (pontyfikat: 590-604). Związki benedyktyńskiego papieża Grzegorza z misją benedyktyńską do angielskiego Kentu zaowocowały od końca VII w. misją Kościoła anglosaksońskiego do germańskich, lecz pozostających jeszcze w pogaństwie, pobratymców żyjących na wschód od Renu. Monastycyzm benedyktyński, monastycyzm irlandzki i anglosaksoński stały się w VII i VIII w. czynnikami wzmagającymi chrystianizację królestwa Franków¹⁰.

Co zatem skłoniło ludy germańskie w IV i V w. do przyjęcia chrześcijaństwa? Nie mamy tutaj żadnych źródeł historycznych. W sferze naukowych hipotez i duchowych rozważań pozostaje motywacja chrztu Wizygotów, Ostrogotów, Wandalów. Germanowie wschodni odbywali wędrówkę od południowej Rosji, przez ziemie naddunajskie i nadreńskie, aż po rzymską Italię i Afrykę. Brak stabilnego życia sprzyjał podatności na wpływy polityczne i religijne. Natomiast cykliczny, tradycyjny porządek religijny zakładał stabilizację i odrzucał ciągłe przemieszczanie się i niepewność jutra. Dawna religia Gotów, Wandalów czy Burgundów wystawiona została na ciężką próbę. W ich życiu dominowała wojna, a zwycięska walka była wartością najwyższą. Kiedy jednak bohater przegrywał, wtedy mówiło się, że życiem Germanów, ale także

⁷ P. de Labriolle, *La Chiesa e i Barbari*, w: *Storia della Chiesa*, vol. IV, red. A. Fliche, V. Martin, Milano 1995³, s. 459-460; W. H. C. Friend, *Der Verlauf der Mission in der Alten Kirche bis zum 7. Jahrhundert*, w: *Kirchengeschichte als Missionsgeschichte*, Bd. I: *Die Alte Kirche*, s. 38-44; B. Luiselli, *Letteratura gotica*, w: *Patrologia IV. I Padri latini (secoli V-VIII)*, red. A. Di Berardino, Genova 1996, s. 487-493.

⁸ Paulin z Noli, *Carmen 17, 245-260*, CSEL 30, ed. M. Kamptner, Wien 1999², s. 92-93; tenże, *Carmen 17, 261-275*: CSEL 30, s. 93-94; M. G. Mara, *Niceta di Remesiana*, DPAC II, s. 2397-2398; taż, *Niceta di Remesiana*, w: *Patrologia III. I Padri latini (secoli IV-V). Dal Concilio di Nicea (325) al Concilio di Calcedonia (451)*, red. A. Di Berardino, Casale Monferrato 1978, s. 180-183; A. Hamman, *Vitricio di Rouen*, DPAC II, s. 3616.

⁹ J. Vogt, *Upadek Rzymu*, tłum. A. Łukaszewicz, Warszawa 1993, s. 226.

¹⁰ H. Chadwick, *Gregory the Great and the mission to the Anglo-Saxons*, SEA 33: *Gregorio Magno e il suo tempo*, vol. I. *Studi storici*, Roma 1991, s. 199-212; T. Ó Fiaich, *Irish Monks on the Continent*, w: *An Introduction to Celtic Christianity*, ed. J. P. Mackey, Edinburgh 1997, s. 101-139.

i ich bogami, nawet Wodanem i Torem, władał los... Kiedy u wschodnich Germanów, ciężących ku cesarstwu zachodniorzymskiemu, osłabły własne wartości religijne, wtedy otwarła się droga dla nowych bogów. Przejście germańskich władców na chrześcijaństwo pociągało za sobą całe ludy. Podczas gdy formalna konwersja dokonywała się w miarę szybko, to chrystianizacja narodów była już procesem długotrwałym¹¹.

Germanowie wschodni dali przykład swym zachodnim pobratymcom, przede wszystkim Frankom, ale także na Alemanom, Anglom, Sasom, Swebom i Turyngom. Jeśli Germanowie wschodni przyjmowali arianizm, to Germanowie zachodni przyjmowali katolicyzm. Około IX w. ten ostatni był już wyznaniem wszystkich Germanów przybyłych na dawne ziemie Cesarstwa zachodniorzymskiego. W niniejszym artykule chcę pokazać jak doszło, w IV i V w., do masowych konwersji Germanów wschodnich na arianizm, a następnie opisać masową konwersję Germanów zachodnich na katolicyzm (VI-IX w.), oraz pokazać, jakie były reakcje Kościoła katolickiego na wspomniane konwersje ludów germańskich.

1. IV WIEK – GOCI KRYMSCY I WIZYGOCI

W granicach Imperium Romanum przedstawiciele plemion germańskich uzyskiwali możliwość konwersji na chrześcijaństwo, kiedy zaciągali się do armii rzymskiej – dzięki kontaktom z żołnierzami chrześcijańskimi lub z chrześcijańskimi kupcami. Natomiast poza terytorium cesarskim częstą formą spotkania z chrześcijaństwem były wprowadzenia ludności chrześcijańskiej do niewoli¹². Wśród *foederati*, „barbarzyńców Imperium Romanum” – osiedlonych na ziemiach cesarskich, urodzonych jako Germanowie, ale już na ziemiach cesarstwa (jednym z nich był np. *magister militium* Silwanus) czy wśród tzw. półbarbarzyńców – spokrewnionych przez małżeństwa z Rzymiankami (np. Stylichon z ojca Franka i matki Rzymianki) nawrócenia na chrześcijaństwo były możliwe, ale nie były często spotykane. Pod koniec IV w. rozprzestrzenianie się chrześcijaństwa wśród plemion germańskich było bar-

---

¹¹ Collins, *Europa wczesnośredniowieczna*, s. 230.

¹² Thompson, *Il cristianesimo e i barbari del Nord*, s. 67-73.

dzo ograniczone: nawet wodzowie frankońscy będący na służbie rzymskiej w zdecydowanej większości pozostawali wierni rodzimej religii pogańskiej¹³.

Goci. Pierwszym plemieniem germańskim, które przyjęło chrześcijaństwo byli Wizygoci, czyli Goci Zachodni (Terwingowie). Z nauką Chrystusa wspomniane plemiona gockie zetknęły się po raz pierwszy najprawdopodobniej około 251 roku, kiedy to Goci Cnivy wprowadzili w niewolę chrześcijańskich Rzymian, którzy z kolei rozpoczęli ewangelizację swoich porywaczy. Wielu pojmanych przez Gotów w latach 50. III w. Rzymian znalazło się na Półwyspie Tauryjskim (Krymskim)¹⁴.

Goci krymscy. Gmina chrześcijańska krymskich Gotów musiała być znacząca, skoro jej biskup Teofil był jednym z uczestników Soboru Nicejskiego w 325 r., wymienionym w aktach soborowych jako biskup kraju Gothia, zaraz po biskupie Krymu. Gmina krymskich Gotów charakteryzowała się żywotnością, a ze względu na swe oddalenie od centrów politycznych pozostała wierna uchwałom soborowym z Nicei, jak również administracji Kościoła z Konstantynopola. W 404 r. krymscy Goci prosili Jana Chryzostoma o powołanie następcy biskupa Unili, który wcześniej został przez niego obsadzony na tym stanowisku. Na podstawie zachowanych zabytków można domniemywać ciągłości tamtejszego chrześcijaństwa, ale źródła pisane długi czas milczą na temat bosporańskich Chersończyków. Także w 548 r. krymscy Goci prosili biskupa Konstantynopola o wyznaczenie następcy zmarłego wtedy kolejnego biskupa, a cesarza Justyniana o udzielenie im zbrojnej pomocy przeciwko sąsiadom Herulom. Wzmianki o tauryjskich Gotach pojawiały się także później. Gocki Krym zachował katolickość, nie podejmując jednak misji

---

¹³ A. Chauvot, *Le migrazioni dei barbari e la loro conversione al Cristianesimo*, w: Ch. e L. Pietri (red.), *Storia del Cristianesimo. Religione, politica, cultura*, vol. II.: *La nascita di una cristianità (250-430)*, ed. A. Di Berardino, G. Alberigo, Roma 2000, s. 801-802.

¹⁴ A. Kokowski (*Goci. Od Skandzy do Campi Gothorum (Od Skandynawii do Półwyspu Iberyjskiego)*), Warszawa 2007, s. 275-276), analizując dzieje gockiego plemienia Tetraktytów/Trapezytów, podaje, powołując się na H. Wolframa (*Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*, München 1990³, s. 59-61), że imię tej grupy zostało nadane, kiedy w 256 r. splądrowali oni Trapezunt w Azji Mniejszej. Przyłączyło się wtedy do nich wielu tamtejszych niewolników, którzy byli chrześcijanami, co miało ogromny wpływ na fakt, że Goci krymscy przyjęli chrześcijaństwo w wersji ortodoksyjnej, a nie ariańskiej. Całą tę społeczność zaczęto też nazywać Trapezytami, co może oznaczać uchodźców z Trapezuntu.

ad extra, a kadrowo był mocno zdany na pomoc Kościoła konstantynopoli-
tańskiego¹⁵.

Wizygoty. Inaczej rzecz się miała z Gotami bałkańskimi, którzy stali się arianami. Za głównego ewangelizatora Gotów bałkańskich uznaje się żyjącego w latach 311-383 gockiego biskupa Wulfila (goc. *Ulfilas*, mały wilk). Jego ojcem był bogaty Got (z klasy średniej, której późniejszy odpowiednik nazywano w VI w. *capillati* (długowłosi)), zaś matka biskupa była chrześcijanką, uprowadzoną z terenów Kapadocji. Wulfila nie był zatem członkiem gockiego pospólstwa, przynależał do klasy średniej. Jako chrześcijanin był lektorem, który w wieku 30 lat został wyświęcony na biskupa Gotów – rzecz interesująca – bez konieczności diakonatu i święceń prezbiteratu¹⁶. Owe szybkie święcenia biskupie lektora Wulfila były prawdopodobnie następstwem wcześniejszego pokonania Gotów przez wojska rzymskie, dowodzone przez syna Konstantyna Wielkiego, Konstantyna II, w kampanii w latach 331-334. Według Sokratesa Scholastyka Goci „po raz pierwszy uwierzyli w moc religii chrześcijańskiej, która ochroniła również Konstantyna”¹⁷.

Cesarz Konstantyn prawdopodobnie myślał o chrystianizacji Gotów, ale brakowało pośród nich duchownych, dlatego zapewne lektor Wulfila mógł być wyświęcony na biskupa z pominięciem wstępnych stopni hierarchii kapłańskiej. Wulfila, według opinii historyka Filostorgiusza z Borissos, miał być wyświęcony na biskupa w roku 332 przez bpa Euzebiusza z Nikomedii, kiedy to przybył do Konstantynopola z gockim poselstwem pokojowym¹⁸. Lecz we wzmiance Filostorgiusza jest wiele nieścisłości: Goci odwiedzili Konstantyna najpóźniej w roku 337; Euzebiusz z Nikomedii został biskupem Konstantynopola dopiero w 338 r. Przyjąwszy zatem w miarę pewną liczbę 40 lat sprawowania urzędu biskupiego przez Wulfilę, współcześni historycy stoją na stanowisku, że przyjął on święcenia biskupie w roku 341 na synodzie w Antiochii. Wspomniany synod starał się pod przewodnictwem cesarza Konstancjusza II i bpa Euzebiusza wypracować kompromis pomiędzy nicejskim i ariańskim

---

¹⁵ H. Wolfram, *Historia Gotów*, tłum. R. Darda-Staab, I. Dąbek, K. Berger, Warszawa-Gdańsk 2003, s. 99-100.

¹⁶ S. Longosz, *Wulfila propagator kultury chrześcijańskiej w starożytnej Mezji i Tracji*, „Vox Patrum” 4(1983), s. 125-159; P. Heather, *Upadek cesarstwa rzymskiego*, tłum. J. Szczepański, Poznań 2006, s. 96-101.

¹⁷ Socrates Scholasticus, *Historia ecclesiastica* I, 18, 4: MPG 67, k. 122, 124; przekład polski: Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, tłum. S. J. Kazikowski, PAX 17, Warszawa 1986, s. 113.

¹⁸ Filostorgius, *Historia Ecclesiastica* II 5: MPG 65, k. 468-469.

wyznaniem wiary. Trynitarna nauka Wulfili, również będąca jakimś kompromisem pomiędzy katolickim a ariańskim ujęciem, zdaje się potwierdzać jego święcenia właśnie w 341 r. w Antiochii¹⁹. Wulfila nie był natomiast tzw. biskupem misyjnym, którego funkcją miałyby być programowa chrystianizacja Gotów, gdyż instytucja biskupa misyjnego, mającego działać wśród pogan, była nieznana w IV w.²⁰

Wulfila został biskupem mezyjskiego Nikopolis, odpowiedzialnym również za ewangelizację obszarów wiejskich: miał głosić kazania w trzech językach (gockim, łacińskim i greckim), rozwijał działalność literacką, z której najistotniejszym dziełem był jego przekład Biblii na język gocki, gdyż zdaniem Prokopiusza z Cezarei większość ówczesnych Germanów (Goci, Wandalowie, Gepidzi) mówiła właśnie językiem gockim²¹. Wulfila wynalazł i rozpowszechnił gocki alfabet (na bazie greki, alfabetu łacińskiego i pisma runicznego). „Ze świeckich kompetencji Wulfili nie narodziła się żadna instytucja, lecz udało mu się utrwalić gocką tożsamość jego zwolenników, tak, by mogła przetrwać stulecia. Gotów mezyjskich wymienia nie tylko Jordanes w VI w., ale jeszcze i Walahfrid Strabo w IX wieku”²².

W wypadku konwersji Gotów ewangelizacji przedariańskiej praktycznie nie było, podobnie jak nie było wśród nich większych dyskusji teologicznych nad doktryną. „Goci w znakomitej większości zetknęli się z arianizmem w momencie chrystianizacji i znali go jako jedyną prawdziwą naukę o istocie Boga i Chrystusa przekazaną im przez Wulfilę”²³. Goci mezyjscy na fundamencie normującej siły gockiego przekładu Biblii oraz gorliwości wiary nowo nawróconych na arianizm innych Germanów stworzyli bazę, z której wyszła misja wewnątrzgermańska. Wizygoci przekazali chrześcijaństwo w formie ariańskiej Ostrogotom już na ziemiach naddunajskich²⁴. Masowe przejście Gotów na arianizm dokonało się najprawdopodobniej po 382 r., kiedy cesarz

---

¹⁹ Wolfram, *Historia Gotów*, s. 98-99.

²⁰ J. Strzelczyk, *Apostołowie Europy*, Warszawa 1997, s. 50.

²¹ Procopius Caesariensis, *De bello Vandalico* 1.2. 1-5, Hrsg. B. G. Niebhri, Bonn 1833, s. 312-313; por. K. Schäferdiek, *Germanenmission*, w: *RACH 10*, ed. T. Klauser, Stuttgart 1978, s. 492-548.

²² Wolfram, *Historia Gotów*, s. 102.

²³ Wilczyński, *Germanowie w służbie zachodniorzymskiej*, s. 83.

²⁴ P. Scardigli, *La conversione dei Goti al Cristianesimo*, “Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull’Alto Medioevo” 14(1967), s. 47-86.

Teodozjusz pozwolił im na osiedlenie się w Tracji²⁵. Inni badacze przypuszczają, że masowe nawrócenie Wizygotów dokonałoby się zarówno w latach 373-375, jak i w 376 r. (działania gockiego wodza Fritigerna, kontaktującego się z cesarzem Walensem, od którego uzyskał poparcie w zamian za przejście na arianizm, dlatego walczył z nastawionym antyrzymsko i antychrześcijańsko wodzem Atanarykiem)²⁶. Stopniowo ariańska forma chrześcijaństwa została rozpropagowana przez Gotów myzyjskich wśród Ostrogotów, Gepidów, Wandalów, a pomiędzy V i VII wiekiem także pośród Turyngów. Jednak większość Germanów nacierających na prowincje cesarstwa zachodniorzymskiego na przełomie IV i V w. pozostała pogańska²⁷.

2. V WIEK

a) *Konwersja Wandalów i Burgundów*

Wandalowie. Nie wiadomo dokładnie, kiedy nastąpiło przejście na chrześcijaństwo Wandalów. Najogólniej można przyjąć że proces ewangelizacji dokonał się w V w. Za Ch. Courtoise są dzisiaj przyjmowane trzy hipotezy dotyczące momentu nawrócenia tego plemienia z pogaństwa na ariańską formę chrześcijaństwa²⁸. Według pierwszej całość lub część plemienia Wandalów przyjęła arianizm od misjonarzy wizygockich na terenach nadcisańskich. Jak podkreśla M. Wilczyński, chodziłoby tutaj o Wandalów Asdingów. W myśl drugiej hipotezy misjonarzami byłiby jacyś rzymscy arianie, natomiast według trzeciej nawrócenie Wandalów nastąpiło w latach 412-421 dopiero w Hiszpanii pod wpływem Wizygotów²⁹.

---

²⁵ E. A. Thompson, *The Date of the Conversion of the Visigoths*, "Journal of Ecclesiastical History" 7(1956), s. 1-11; t e n z e, *Visigoths, in the Time of Ulfila*, Oxford 1966.

²⁶ K. Schaeferdiek, *Die Kirche des früheren Mittelalters*, w: *Kirchengeschichte als Missionsgeschichte*, vol. II, Hrsg. K. Schaeferdiek, München 1978, s. 79-90 (konwersja Gotów miałaby dokonać się w latach 373-375 i w roku 376); P. Heather, *The Crossing of the Danube and the Gothic conversion*, "Greek, Roman and Byzantine Studies" 27(1986), s. 289-318 (konwersja Gotów w 376 r.).

²⁷ M. Mączyska, *Wędrowki ludów. Historia niespokojnej epoki IV i V w.*, Warszawa-Kraków 1996, s. 36-37.

²⁸ *Les Vandales et l'Afrique*, Paris 1955, s. 36.

²⁹ *Zagraniczna i wewnętrzna polityka afrykańskiego państwa Wandalów*, Kraków 1994, s. 136.

Najazd i zajęcie przez Wandalów rzymskiej Afryki spowodowało zdeorganizowanie działalności Kościoła katolickiego na tym terenie. Planowe prześladowania katolików przez ariańskich Wandalów rozpoczęły się po zajęciu Kartaginy w 439 r. Były one wynikiem ariańskiej gorliwości Gejzeryka i Huneryka, a także ich dążenia do wykluczenia wpływów, jakie cesarstwo zachodniorzymskie mogło wywierać na Wandalów przez Kościół katolicki³⁰. Władcy wandalscy zarządzili m. in. zajęcie przez arian znacznej części kościołów katolickich na potrzeby kleru ariańskiego, konfiskatę dóbr katolickich, wygnanie hierarchii katolickiej z Afryki, torturowanie katolików mające skłonić ich do konwersji na arianizm, zakaz kultu katolickiego na terenach *sortes Vandalarum* – tzw. osadnictwa wandalskiego i domen królewskich. Stosowano też szykany i rugowanie katolików z urzędów królewskich oraz próby przekupstwa za konwersję z katolicyzmu na arianizm. Prześladowania nasiliły się po edykcje antykatolickim Huneryka z 24 II 484 r. Od 1 VI 484 dotknęły one całą społeczność katolicką Afryki i trwały do 494. Kolejni królowie wandalscy również chcieli zniszczyć katolicyzm w Afryce, lecz ich prześladowania nie były już tak krwawe jak te z lat 484-494, raczej usiłowano przekupić katolików niż ich zabić. Nie było zatem w Afryce wandalskiej jakiegokolwiek pokojowej koegzystencji arian i katolików³¹. Złagodzenie antykatolickiej polityki nastąpiło za króla Hilderyka (523-530), nie utrzymało się jednak długo, gdyż w wyniku zamachu stanu do władzy doszedł Gelimer (530-534), ostatni władca Wandalów, który wrócił do polityki antykatolickiej³².

³⁰ Tenże, *Gocja czy Romania? Migracje Wizygotów, Wandalów i Burgundów w V w. n.e. oraz stosunek ich władców do administracji i ludności rzymskiej*, w: *Wędrowka i etnogeneza w starożytności i średniowieczu*, red. M. Salamon, J. Strzelczyk, Kraków 2004, s. 172-173.

³¹ Podstawowym źródłem informacji o prześladowaniach antykatolickich pozostaje traktat Wiktora biskupa Wity, tj.: *Victor episcopus Vitensis, Historia persecutionis Africanae provinciae tempore Geneserici et Hunerici regum Vandalarum*: PL 58, 180-260; przekład polski: Wiktor z Wity, *Dzieje prześladowania Kościoła w Afryce przez Wandalów*: POK 14, tłum. J. Czuj, Poznań 1930; z opracowań zobacz: A. Pastorino, *Osservazioni sulla Historia persecutionis Africanae provinciae*, w: *La storiografia ecclesiastica nella tarda antichità. Atti del convegno tenuto in Erice (3-8 XII 1978)*, Messina 1980, s. 45-112; J. Strzelczyk, *Arianie i katolicy w państwie wandalskim*, w: *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremekowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Aymard i in., Warszawa 1992, s. 33-40; J. Strzelczyk, *Wandalowie i ich afrykańskie państwo*, Warszawa 2005, s. 138-156.

³² L. Schmidt, *I suebi, gli alani, e i vandali in Spagna. La dominazione vandalica in Africa 429-533*, w: *Storia del mondo medievale*, vol. I: *La fine del Mondo Antico*, Milano 1999, s. 301-319.

Nie dziwi więc fakt, że kiedy Belizariusz stanął na ziemi afrykańskiej, mieszkańcy miasta Sullektum otworzyli bramy przed wojskiem bizantyjskim za namową miejscowego biskupa katolickiego³³. Belizariusz pobił w 533 r. wojska wandalskie, a wiosną 535 synod Kościoła katolickiego w Kartaginie zajął się sprawą odbudowy struktur katolickich. Po powstaniach wandalskich w latach 536-537, 545-546 nastąpiła fala deportacji Wandalów z Afryki i wyeliminowanie czynnika wandalskiego z bizantyjskiej Afryki³⁴.

Burgundowie. Byli jeszcze poganami pod koniec IV w., kiedy przebywali w okolicach Mein; ok. 393-395 r. jako pogan wspomina ich także Ammianus Marcellinus³⁵. Według K. D. Schmidta konwersja Burgundów na arianizm dokonała się pod koniec IV w. na skutek działalności misjonarzy wizygockich³⁶. Znamy też dwa teksty dotyczące konwersji tego plemienia: wzmiankę Pawła Orozjusza o tym, że ok. 417 r. Burgundowie mieli nawrócić się na katolicyzm³⁷, oraz informację Sokratesa Scholastyka, że nawrócili się na arianizm ok. 439 r.³⁸ Zdaniem historyków właśnie ta druga wzmianka zdaje się bardziej prawdopodobna, jeśli chodzi o czas przyjęcia chrześcijaństwa przez Burgundów³⁹.

Na podstawie noty Sokratesa wydaje się, że masowe przejście Burgundów na arianizm dokonało się, kiedy przebywali oni nad Renem w latach trzydziestych V w. (tzw. I państwo burgundzkie, między Wormacją a Moguncją, 413-436). Misjonarzami ariańskimi byli najprawdopodobniej Wizygoci. Natomiast odnośnie do wzmianki Orozjusza można dopuścić, że w latach 407-417 miały miejsce także jakieś nawrócenia Burgundów na katolicyzm, nie był to jednak fenomen masowy, skoro po 430 r. większość tego plemienia była wyznania ariańskiego. Można zadać hipotetyczne pytanie, dlaczego Burgundowie stali się arianami, skoro pierwsza misja chrześcijańska wśród nich była

---

³³ Wilczyński, *Zagraniczna i wewnętrzna polityka afrykańskiego państwa Wandalów*, s. 137-177.

³⁴ Strzelczyk, *Wandalowie i ich afrykańskie państwo*, s. 175-191.

³⁵ *Rerum gestarum* 28, 5, 14: *Ammiani Marcellini Rerum Gestarum libri qui supersunt*, Hrsg. W. Seyfarth, vol. I-II, Berlin 1978; tekst edycji *Res Gestae* w formie elektronicznej: <http://www.thelatinlibrary.com/ammianus/28.shtml#5>; przekład polski: *Dzieje rzymskie*, t. II, tłum. I. Lewandowski, Warszawa 2002, s. 129.

³⁶ *Die Bekehrung der Ostgermanen zum Christentum (der ostgermanische Arianismus)*, Göttingen 1939, s. 411.

³⁷ *Historiarum Adversum Paganos* VII 32. 13: MPL 31, 1142C-1144B.

³⁸ *Historia ecclesiastica* VII, 30, 1-6: MPG 67, 805.808; PAX 17, 538-539.

³⁹ E. Demougeot, *La formation de l'Europe et les invasion barbares. De l'avènement de Dioclétien au début du VIe siècle*, vol. II/2, Paris 1979, s. 492.

katolicka? Złożyło się na to wiele czynników. Najprawdopodobniej po upadku ich państwa nad Renem oddziaływanie katolickie było mniejsze niż praca ariańskich misjonarzy wizygockich; Burgundowie, przenosząc się na terytorium Sapaudia⁴⁰, zostali tam osadzeni jako zbrojni koloniści. Upadek rangi ich państwowości z niezależnego królestwa do roli stowarzyszonych (*foederati*) z cesarstwem oddalił ich od ich zwyczajców (Aecjusz i Hunowie), a zbliżył do państw Wizygotów czy Wandalów, wyznających arianizm⁴¹. Drugie państwo burgundzkie (w Sabaudii, w latach 443-534), stopniowo romanizowało się i katolizowało i w konsekwencji na lokalnym synodzie w Yenne, w roku 517, dokonało się formalne przejście Burgundów na katolicyzm⁴².

Inne plemiona germańskie. Do upadku cesarstwa zachodniorzymskiego zachodził proces romanizacji Germanów pozostających w służbie zachodniorzymskiej; w wypadku służących cesarstwu *foederati* był on nieco wolniejszy. Jednak większość owych imperialnych Germanów była chrześcijanami wyznania ariańskiego. Germanowie, wyznając arianizm, nie interesowali się specjalnie katolicką ascetyką, dlatego np. pryscylianizm, będący heterodoksyjnym ruchem ascetycznym, nie wywarł na nich żadnego wpływu. Po wandalsko-alańskim najeździe na rzymską Afrykę w 429 r., także pozostali w Hiszpanii Swewowie systematycznie przechodzili na arianizm od 2. połowy V w.⁴³ Wizygoci pod dowództwem Ataulfa, kiedy osiedlili się w rejonie Barcelony, już byli arianami i przyczynili się do propagowania arianizmu na tym terenie. Arianizm był, jak widać, religią plemion germańskich i irańskich, osiadłych w V w. na terenie cesarstwa zachodniorzymskiego. Arianami byli Wizygoci w pld. Galii i Hiszpanii, Ostrogoci w Italii, Swewowie i Wandalowie Adsingowie w Galicji, irańscy Alanowie w Lusitanii oraz Wandalowie Silingowie w Betyce⁴⁴.

---

⁴⁰ *Topographie chrétienne des cités de la Gaule: des origines au milieu du VIIIe siècle*, vol. XV : *Province ecclésiastique de Besançon*, red. Ch. Bonnet, H. Lieb, C. Santschi, Paris 2007, s. 11-16. Sapaudie to terytorium odpowiadające południowej części rzymskiej *Maxima Sequanorum*, czyli dzisiejszej *Savoie*, rejonu Francji pomiędzy Jurą a Alpami, obejmującego obszar rzymskokatolickiej diecezji *Besançon*.

⁴¹ Chauvot, *Le migrazioni dei barbari*, s. 816-818.

⁴² G. Fournier, *L'Occident de la fin du Ve siècle a la fin du IXe siècle*, Paris 1970, s. 55.

⁴³ de Labriolle, *La Chiesa e i Barbari*, s. 462-467.

⁴⁴ Chauvot, *Le migrazioni dei barbari e la loro conversione al cristianesimo*, s. 802-811, 814-818.

b) *Reakcja Kościoła katolickiego w IV-V wieku na arianizm Germanów*

Pod koniec IV w. Kościół katolicki powoli podejmował akcję misyjną wśród plemion germańskich. W kanonie II Soboru Konstantynopolińskiego I z 381 r. czytamy, że „co się tyczy kościołów Bożych znajdujących się wśród ludów barbarzyńskich, należy nimi zarządzać zgodnie z obyczajem przyjętym przez naszych ojców”⁴⁵. Było to jednak zalecenie jedynie dla grup ortodoksyjnych chrześcijan germańskiego pochodzenia już osiadłych w cesarstwie rzymskim. Do takich chrześcijańskich Gotów przemawiał np. św. Jan Chryzostom w Konstantynopolu, w słynnym kościele Gotów, a do ich krymskich pobratymców wysyłał ustanowionych przez siebie biskupów. Misjonarze katolicy z Konstantynopola docierali też na północ od Morza Czarnego, na Kaukaz, gdzie założyli pierwsze kościoły wśród plemion huńskich. Działania te jednak nie dotarły do plemion germańskich, które przerwały limes imperialny i weszły na ziemię cesarstwa zachodniorzymskiego⁴⁶.

Jednak misja katolicka wśród pogan w V w. była bardzo skromna. Dlaczego się tak działo? Otóż na przełomie IV i V w. dla większości katolickich pisarzy na Zachodzie cesarstwo ze swoim *pax romana* stanowiło ochronę przed gwałtami barbarzyńców⁴⁷. Nie było to dziwne, skoro Germanowie atakujący Zachód w 406 r., wdarli się po sforsowaniu Renu do Galii, zabijając oraz kradnąc i niszcząc nie tylko dobra ludności cywilnej, ale i Kościoła. „Biskupi północnej Galii zmuszeni byli ratować się ucieczką, a ich opuszczone siedziby w Kolonii, Moguncji, Wormacji, Spirze i Strasburgu dopiero po stu latach zostały obsadzone na nowo. Na Bałkanach najprawdopodobniej nie zdołało się w owym czasie utrzymać żadne biskupstwo”⁴⁸. Dla Ojców i pisarzy łacińskich barbarzyńcy nie mieścili się w koncepcji *Romania*, dlatego w IV w. byli uznawani za gorszych, a wyznawany przez nich arianizm

---

⁴⁵ Sobór Konstantynopoliński I, *Kanon II*, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tłum. T. Wnętrzak, oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, Kraków 2001, s. 72, 73.

⁴⁶ H. Chadwick, *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, tłum. A. Wypustek, Warszawa 2004, s. 247.

⁴⁷ S. Costanza, *Pax Romana-Pax Christiana in Paolino di Nola*, „Studi tardoantichi” 1(1988), s. 55-71; M. Roberts, *Barbarians in Gaul: the response of the Poets*, w: J. Drinkwater, H. Elton (eds.), *Fifth-Century Gaul: A Crisis of Identity?*, Cambridge 1992, s. 97-106.

⁴⁸ Mączyska, *Wędrówki ludów*, s. 37.

był często traktowany jako synonim pogaństwa⁴⁹. Z drugiej strony wyznawany przez Germanów arianizm nie ułatwiał zbliżenia z ludnością romańską wyznającą katolicyzm (szczególnie z *honestiores*), a władcy germańscy, z wyjątkiem Franków, nie zabiegali o przełamanie istniejących barier religijnych, zezwalając jedynie na koegzystencję obu wyznań⁵⁰.

Pomiędzy IV a V w. ludy germańsko-irańskie, które najechały cesarstwo zachodniorzymskie, nawróciły się na arianizm dzięki pracy misjonarzy ariańskich, najczęściej wywodzących się z plemion germańskich⁵¹. Przed upadkiem cesarstwa zachodniorzymskiego (476-493) nie nastąpiło nawrócenie na chrześcijaństwo (w jednej bądź drugiej jego formie) plemion Franków, Alemanów, Fryzów i Saksonów. Plemiona te nie weszły zresztą w całości na ziemie cesarstwa na Zachodzie przed jego politycznym upadkiem. Burgundowie nawrócili się na arianizm najprawdopodobniej pomiędzy 412 a 436 r., kiedy ustabilizowali się w prowincji Germania I⁵².

Natomiast Kościół katolicki ograniczył swe działania misyjne do ludów pozostających na terenie cesarstwa ze względu na przywiązanie do koncepcji *Romania*. Przed 476 r., za wyjątkiem plemienia Rugów, żaden z ludów germańskich pozostających na zewnątrz granic cesarstwa nie przeszedł na chrześcijaństwo. Plemiona germańskie, które już wkroczyły na ziemie cesarstwa w wiekach IV i V, nawróciły się na chrześcijaństwo po 30-40 latach od przekroczenia *limes*. Dla tych ludów przejście od *Barbaria* do *Romania* zaowocowało oprócz stopniowej romanizacji także konwersją z pogaństwa na chrześcijaństwo ariańskie⁵³.

Od V w. w obliczu ciągłych inwazji i osiedlania się plemion germańskich w obrębie cesarstwa zachodniorzymskiego zaczęła powoli zmieniać się także myśl pisarzy katolickich dotycząca barbarzyńców. Germanowie byli ignorowani przez św. Ambrożego, a upadek Rzymu w 410 r. spowodowany ich najazdem, stanowił dla św. Hieronima wręcz koniec świata. Św. Augustyn w obliczu upadku Rzymu i oblężenia Hippony mówił, co prawda, o możliwo-

---

⁴⁹ A. Chauvot, *Le migrazioni dei barbari e la loro conversione al cristianesimo*, w: J. M. Mayeu, Ch. i L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard (red.), *Storia del cristianesimo*, vol. II: *La nascita di una cristianità (250-430)*, ed. G. Alberigo, A. Di Berardino, Roma 2000, s. 811-814.

⁵⁰ Leciejewicz, *Nowa postać świata*, s. 60-61.

⁵¹ E. Ewig, *Il primo contatto del cristianesimo con i Germani e la conversione dei Goti*, w: *Storia della Chiesa*, vol. II, red. H. Jedin, Milano 1983, s. 249-250.

⁵² Thompson, *Il cristianesimo e i barbari del Nord*, s. 78-82.

⁵³ P. de Labriolle, *La Chiesa e i Barbari*, s. 441-442.

ści nawrócenia się barbarzyńców na chrześcijaństwo, ale wiernym zalecał przejmować się tylko światem nadnaturalnym i państwem Bożym⁵⁴.

Dla Kościoła 1. połowy V w. względna stabilność *Imperium Romanum* oraz wierność Kościoła katolickiego wobec cesarstwa stanowiły dwa filary powszechnych przekonań ideologiczno-politycznych. Dopiero od 2. połowy V w. pisarze katolicycy zaczynają powoli odkrywać w przybyciu barbarzyńców na Zachód znak Opatrzności, w którym rozpoznają, podobnie jak w 1. połowie V w. Salwian z Marsylii, sprawiedliwą karę za grzechy Rzymian, a także Boże wezwanie do nowych zadań apostołskich⁵⁵. Sydoniusz Apolinary, biskup Clermont od 469 r., starał się wykorzystywać swój urząd dla uzyskania przewagi w społecznej i politycznej współpracy z ariańskimi władcami południowej Galii. Tą drogą poszli w VI w. inni katolicycy biskupi: św. Cezary w Arles czy św. Awit w Vienne, którzy uznali że możliwe jest współdziałanie społeczne i polityczne z wizygockimi i burgundzkimi władcami bez pójścia na religijny kompromis z arianizmem⁵⁶.

3. KONWERSJA PLEMION GERMAŃSKICH NA CHRZEŚCIJAŃSTWO W VI WIEKU

a) VI wiek – konwersja Franków i początki konwersji Alemanów

Największe zachodniogermańskie plemię, czyli Frankowie (łac. *Franc*, *gens Francorum*), powstali w III w. w wyniku koalicji plemion germańskich mieszkających nad dolnym Renem (Amzywariów, Brukterów, Chamawów, Chattuariów i Saliów). Nazwa Frankowie pochodzi prawdopodobnie od używanej przez nich włóczni, nazywanej w starogermańskim *frankon*. Pierwsza wzmianka o Frankach pochodzi z roku 257. W IV w. Frankowie osiedli w północnej Galii. Dzielili się na Franków salickich (dolny Ren) i ripuarskich (środkowy Ren). Frankowie ostatecznie zostali zjednoczeni przez króla Chlod-

---

⁵⁴ P. Courcelle, *Histoire littéraire des grandes invasions germaniques*, Paris 1964³, s. 22-24, 70-77, 119-122; D. Kasprzak, *Misje w starożytności chrześcijańskiej*, s. 55-56.

⁵⁵ P. Brezzi, *Romani e barbari nel giudizio degli scrittori cristiani dei secoli IV-VI*, "Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo" 9(1962), s. 565-582; M. D. Spadaro, *I barbari nelle fonti tardoantiche e protobizantine*, "Salesianum" 67(2005), s. 861-879; D. Kasprzak, *Duszpasterze V wieku. Studium porównawcze myśli pasterskiej św. Piotra Chryzologa i Salwiana z Marsylii*, Kraków 2008, s. 30-34.

⁵⁶ Chadwick, *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, s. 248-249.

wiga z rodu Merowingów, który opanował znaczącą część Galii, a w 486 r. zwyciężył pod Soissons Sygariusza, zdobywając tym samym ostatni bastion rzymski. Frankowie podbili następnie Alemanów (496), Turyngów (531), Burgundów (532) i uzależnili od siebie Bawarów. W ten sposób powstało na gruzach cesarstwa zachodniorzymskiego najsilniejsze państwo germańskie⁵⁷.

Dwa lata po zwycięstwie nad Alemanami, w 498 r., król Franków Chlodwig wraz z 3000 wojowników przyjął chrzest w obrządku katolickim⁵⁸. Pierwsze wielkie plemię germańskie przeszło więc bezpośrednio z pogaństwa na katolicyzm. Chrzest wraz z królem przyjęła przede wszystkim jego drużyna oraz arystokracja rodowa, natomiast pozostali Frankowie przyjmowali chrześcijaństwo przez cały wiek VI. Konwersja Franków na wyznanie katolickie skierowała życie całego narodu, kulturę i politykę na nowe drogi⁵⁹. We frankijskiej Galii, mimo wędrówek ludów, utrzymała się ciągłość osadnicza i kulturowa, co wynika głównie z ich zwrotu religijnego ku katolicyzmowi. W państwie Franków ustaliła się struktura Kościoła katolickiego. Znamienną rolę odrywały synody kościelne, które pozostały organami doradczymi i zarządzającymi we wspólnych sprawach Kościoła. Prawo kanonów katolickich i zasady prawa rzymskiego oraz uniwersalne stosowanie języka łacińskiego w liturgii katolickiej stały się instrumentami romanizacji oraz ciągłości z potencjałem religijnym chrześcijańskiego antyku⁶⁰.

Z czasem wiara chrześcijańska zaczęła przenikać do życia państwowego, lecz początkowo w pierwszej wersji prawodawstwa frankijskiego (*Lex Salica*) królowie nie powoływali się na moralność chrześcijańską. Na mocy zarządzeń królewskich niedziela i święta kościelne stały się uroczystościami państwowymi, a kościoły otrzymały prawo azylu. Doprowadzenie do przewagi Kościoła nad władzą państwową w dziedzinie wiary i obyczajów było dziełem duchowieństwa frankijskiego. Działalność Kościoła zmierzała do wyparcia

⁵⁷ B. S. Bachrach, *Merovingian Military Organization, 481-751*, Minnesota 1971, s. 3-17; A. R. Lewis, *The Dukes in the Regnum Francorum, A.D. 550-751*, "Speculum" 51(1976), No 3, s. 381-410; P. J. Geary, *Before France and Germany: the Creation and Transformation of the Merovingian World*, New York 1988, s. 77-116.

⁵⁸ Gregorius Turonensis, *Historia Francorum II, 31*, MGH. *Scriptores rerum merovingiarum* vol. I/1, Hrsg. W. Arndt, B. Krusch, Hannover 1884, s. 76-78; przekład polski: Grzegorz z Tours, *Historie. Historia Franków II, 31*, tłum. T. Richter, K. Liman, wstęp i oprac. D. A. Sikorski, Tyniec-Kraków 2002, s. 125-127.

⁵⁹ C. M. Cusack, *Conversion among the Germanic Peoples*, London 1998, s. 63-87.

⁶⁰ Vogt, *Upadek Rzymu*, s. 276; por. Y. Hen, *Culture and Religion in Merovingian Gaul, A.D. 481-751*, Leiden 1995.

pogaństwa, szczególnie w okolicach wiejskich (amulety pogańskie i pogański kult przodków trwały u Franków do VII w.). Kościół merowiński nie podejmował natomiast prób misyjnych na terenach germańskich na prawym brzegu Renu. Już w 1. połowie VI w. rozwinął on system szkół przy siedzibach biskupów, gdzie kształcili się klerycy, natomiast na wsiach powstały szkoły parafialne⁶¹. System wymienionych powyżej szkół kościelnych rozpowszechnił się z czasem na całym chrześcijańskim Zachodzie⁶².

Pośród plemion germańskich, które zajęły dawne ziemie cesarstwa zachodniorzymskiego, jedynie u Franków powstało państwo, które dzięki związkowi z Kościołem katolickim było zdolne do prowadzenia polityki światowej⁶³. W państwie Merowingów dokonała się synteza elementów chrześcijańskich, rzymskich i germańskich. Ta synteza nie została zakłócona ani przez inwazję Longobardów, ani przez islam. Kościół katolicki był dla państwa frankijskiego nosicielem idei jedności, a w samej strukturze tego państwa rozpoznajemy jeden z fundamentów tego, co nazywamy chrześcijańskim Zachodem⁶⁴.

Alemanowie. Plemię germańskie odnotowywane w źródłach antycznych od 213 r., w III w. już tworzyło wędrowny związek wojenny, choć przed 260 r. nie można jeszcze mówić o zjednoczonym plemienu Alemanów, które powstało w wyniku skonsolidowania się niezależnych grup dopiero w IV w. Ich nazwę wywodzi się od: 1. „alle Manne” („wszyscy ludzie”), tłumaczy się jako zebrani w jednym miejscu i przemieszani ze sobą ludzie (tzw. etymologia ludowa, rozpowszechniona przez kronikarza bizantyjskiego Agatiasza Scholastyka), albo – 2. „ala-man” (doskonały człowiek/mąż; badania językoznawców, od Jakoba Grimma). Po przegranej z Frankami bitwie pod Zülpich w 496 r., dokonywała się stopniowa frankizacja i integracja Alemanów z państwem Merowingów, przypieczętowana ostatecznie w Cannstatt w 746 r. (tzw. dzień sądu ostatecznego Cannstatt), kiedy to Frankowie stracili część arystokracji alemańskiej, skonfiskowali dobra książęce, a na ich miejscu stworzyli marchię rządzoną według prawa frankijskiego⁶⁵.

„W ramach państwa frankijskich Merowingów trwała rozpoczęta zapewne już wcześniej akcja chryścianizacji Alemanów, o której jednak bardzo mało

---

⁶¹ P. Riché, *Éducation et culture dans l'Occident barbare VIe-VIIIe siècles*, Paris 1962³, s. 311-335.

⁶² V o g t, *Upadek Rzymu*, s. 276-277.

⁶³ G. F a b e r, *Merowingowie i Karolingowie*, tłum. Z. Jaworski, Warszawa 1994, s. 13.

⁶⁴ V o g t, *Upadek Rzymu*, s. 278-279.

⁶⁵ F. P r i n z, *Niemcy narodziny państwa. Celtowie, Rzymianie, Germanowie*, tłum. D. Fałkowska, Warszawa 2007, s. 110-116.

wiadomo”⁶⁶. Chrystianizacja wschodnich Franków i Alemanów dokonywała się jednak bardzo opornie. W 2. połowie VII w. działali we wschodniej Frankonii mnisi irlandzcy (np. święci Kilian, Kolman i Totman, którzy stali się męczennikami. Kiedy Kilian, biskup Würzburga, wezwał turyńskiego księcia Gozberta, aby porzucił swą małżonkę Geilanę, gdyż była wdową po bracie księcia, rozgniewana księżna poleciła w 689 r. zamordować biskupa i jego współtowarzyszy, a zwłoki zakopać w stajni...) ⁶⁷. Kilkadziesiąt lat później pracował wśród Alemanów także anglosaksoński misjonarz, nazwany z czasem „Apostolem Niemców”, św. Winfried-Bonifacy, legat papieski i apostoł wśród Fryzów, Hesów, Alemanów i Bawarów. W 723 r. otrzymał on od frankijskiego majordoma Karola Młota list żelazny dla jego misyjnej działalności. Winfriedowi-Bonifacemu udało się stworzyć kościół państwowy zależny od Stolicy Apostolskiej. Nakłonił episkopat trzech frankijskich dzielnicowych królestw do uznania zwierzchności Rzymu; w 747 r. zwołał synod ogólnofrankijski. Bonifacy na lokalizację katolickich kościołów często wybierał miejsca dawnych germańskich kultów i zebrań (*thingów*). Zginął w 754 r. podczas misji wśród pogańskich Fryzów⁶⁸.

„Krwawa łaźnia w Cannstatt”, jakiej w 746 r. dokonał majordom Karloman na Alemanach, miała także podłoże religijne. Karloman, mordując większość szlachty alemańskiej i zastępując ją frankijskimi komesami, mógł usprawiedliwić ową rzeź faktem, że wielu Alemanów było nadal poganami, pomimo irlandzko-anglosaskiej misji chrystianizacyjnej. Wojna frankijska stała się politycznie i etycznie usprawiedliwioną wyprawą przeciwko poganom. Alemanów zatem zabijano albo nawracano ich na siłę, przy okazji zabierano im ziemie i własność. Warto zaznaczyć, że Karloman w 747 r. w Soracte pod Rzymem założył klasztor. Przyjął z rąk papieża mniszą tonsurę oraz habit i wstąpił do swego klasztoru, a następnie stał się mnichem na Monte Cassino⁶⁹.

b) *Reakcja Kościoła katolickiego na konwersję Franków*

Właściwa przemiana postaw ewangelizacyjnych Kościoła katolickiego wobec Germanów dokonała się dopiero w VI w., najprawdopodobniej pod wpły-

⁶⁶ J. Strzelczyk, *Zapomniane narody Europy*, Wrocław 2006, s. 81.

⁶⁷ J. Strzelczyk, *Iroszkoci w kulturze średniowiecznej Europy*, Warszawa 1987, s. 172-183.

⁶⁸ Faber, *Merowingowie i Karolingowie*, s. 131-139; Strzelczyk, *Iroszkoci*, s. 200-204, 211-214.

⁶⁹ Faber, *Merowingowie i Karolingowie*, s. 142.

wem przyjęcia katolicyzmu przez Franków. Od 406 r. następowało faktyczne, stopniowe nawracanie Germanów na chrześcijaństwo w jego ariańskiej, heterodoksyjnej formie⁷⁰. Wraz z konwersją Franków na katolicyzm nastąpił nowy rozdział ewangelizacji ludów germańskich – ich przechodzenie z pogaństwa na katolicyzm oraz z arianizmu na katolicyzm⁷¹. Najskuteczniej owo odrodzenie rzymskości i przymierze Kościoła z konkretnym plemieniem zrealizowało się w przypadku Franków. W galijskich sakramentarzach formuła *pro imperio Romano* została zastąpiona *pro rege Francorum*, co wyraźnie zwiastowało początek nowych czasów⁷². Stopniowa asymilacja barbarzyńców na ziemiach dawnego cesarstwa zachodniorzymskiego zaowocowała ostatecznie ich romanizacją i chrystianizacją⁷³.

Merowingowie, tworząc państwo frankijskie, zakładali konieczność ciągłości organizacji Kościoła katolickiego. Zarówno w państwie Merowingów, jak i Karolingów biskupstwa miejskie szybko się wzmacniały, struktura kościelna odrodziła się w aspekcie materialnym (królowie frankońscy wyposażyli w bogate dobra fiskalne i ziemskie, m.in. kościoły między Loarą a Renem: Reims, Metz, Paryż, Verdun, Kolonia, Trewir, Cambrai). Z południowej Galii tamtejszy kościół, mniej zniszczony najazdami barbarzyńskimi, wysyłał kapłanów na północ i do dzielnic wschodnio-centralnych (do Austrazji). Biskupstwa w Verdun, Metz, Trewirze, Moguncji i Kolonii rozszerzały się w kierunku wschodnim. Z południowej Galii do Austrazji przybywała również arystokracja. W ten sposób w VI w. przewyciężono przestój i zacofanie cechujące V stulecie. Wskutek ścisłego powiązania interesów kościelnych i państwowych Kościoła na terenach Galii w VI w. stał się frankijskim kościołem państwowym. Biskupi często pełnili ważne funkcje w służbie królewskiej⁷⁴.

Św. Modoald był doradcą na dworze ostatniego wybitnego króla z dynastii Merowingów, Dagoberta I (ur. ok. 603, zm. 19 I 639, król Franków od 622 r.),

---

⁷⁰ Kasprzak, *Misje w starożytności chrześcijańskiej*, s. 56; Wilczyński, *Germanowie w służbie zachodniorzymskiej*, s. 100-112.

⁷¹ Zecchini, *I rapporti con i barbari*, s. 68; Vogt, *Upadek Rzymu*, s. 226-231; Kasprzak, *Misje w starożytności chrześcijańskiej*, s. 56-57.

⁷² R. Kamienik, *Kościół i hierarchia kościelna wobec „barbarzyńców”*. Nowy stosunek do ludów nierzymskich i kształtowanie się „wspólnoty narodów”, w: *1500-lecie upadku cesarstwa zachodniorzymskiego. Materiały Ogólnopolskiego Sympozjum Naukowego w Karpaczu 8-9 grudnia 1976 r.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas” 8(1979), nr 449, s. 175-177.

⁷³ Courcelle, *Histoire littéraire des grandes invasions germaniques*, s. 252-258.

⁷⁴ Prinz, *Niemcy narodziny państwa*, s. 151-152.

potem biskupem Trewiru w latach 626-645⁷⁵. Najśłynniejszym był niewątpliwie św. Arnulf biskup Metz (582-641), wcześniej rycerz na dworze frankońskiego króla Teodeberta II. Zapoczątkował dynastię Karolingów, od jego imienia nazywaną również Arnulfingami (Arnulf był mężem Dody i ojcem Ansegisela, Chlodulfa i Martina. Ansegisel z żoną Beggą, córką Pepina z Landen dali początek dynastii Karolingów). Kiedy został nominowany przez Chlotara II biskupa Metz, jego żona Doda wstąpiła do klasztoru, gdyż obowiązywał już przepis, że biskup ma być bezżenny. Doda również została ogłoszona świętą. Arnulf współdziałał z Pepinem, był doradcą króla Dagoberta I. W 626 r. osiadł jako pustelnik w Remiremont. Znany był ze swej krzepkości, ponieważ podnosił z łatwością wozy drabiniaste i beczki z piwem. Zasłynął również z cudownego rozmnożenia piwa i uratowania tym sposobem obłąconego przez Arabów miasta w południowej Francji. Został patronem piwowarów⁷⁶.

Św. Eligiusz z Noyon (560/588-660) początkowo był mennikiem i złotnikiem w Paryżu, z czasem został odpowiedzialny za mennicę króla Dagoberta I, był też jego skarbnikiem. Eligiuszowi przypisuje się wykonanie złotego tronu króla Dagoberta I. Po śmierci króla w 639 r. wstąpił do klasztoru, a w 641 został wybrany przez lud na biskupa Noyon i Tournai. Dzisiaj jest patronem numizmatyków i osób, które potrzebują pieniędzy „*Aurifaborium et paecuniae indigentium patronus*”⁷⁷.

Św. Audoenus, biskup Rouen (600-684), służył na dworze króla Chlotara II (584-629), króla Dagoberta I (603-639), Chlodwiga II (634-655/658), był kanclerzem Dagoberta i Chlodwiga, był też doradcą na dworze świętej królowej Bathildy. Za czasów króla Theuderyka III (654-691) doprowadził do zawarcia pokoju pomiędzy Austrazją a Neustrią. Wybrany na arcybiskupa Rouen w 641 zasłynął jako fundator wielu klasztorów, zwołał słynny synod w Chalons w 644 r. (synod przeciwko symonii), charakteryzował się surowością życia, wysyłał licznych misjonarzy na tereny swojej diecezji⁷⁸.

⁷⁵ E. Sauser, *Heilige und Selige im Bistum Trier*, Trier 1987, s. 107-109.

⁷⁶ F. Schaefer, *St. Arnulf of Metz*, w *The Catholic Encyclopedia*, vol. I, New York 1907, s. 22; por. V. Schaubert, H. M. Schindler, *Heilige und Patrone im Jahreslauf*, München 2001.

⁷⁷ P. Fouracre, *The Work of Audoenus of Rouen and Eligius of Noyon in Extending Episcopal Influence from the Town to the Country in Seventh-Century Neustria*, w: *The Church in Town and Countryside*, ed. D. Baker, Oxford 1979, s. 77-91.

⁷⁸ F. Prinz, *Frühes Mönchtum im Frankenreich. Kultur und Gesellschaft in Gallien, den Rheinlanden und Bayern am Beispiel der monastischen Entwicklung (4. bis 8. Jahrhundert)*, Darmstadt 1988², s. 124-135, 490-493; G. Scheibelreiter, *Audoen von Rouen. Ein*

Wspomniani biskupi byli wybitnymi politykami i hierarchami kościelnymi, ich zadaniem było wzmacnianie wpływów episkopatu na rozległych obszarach państwa frankijskiego przez ewangelizację i zakładanie fundacji klasztornych, wspieranie misji katolickich do pogan, a także przez doradztwo polityczno-kościelne władcom frankijskim⁷⁹. W dziele chrystianizacji państwa merowińskiego istotną rolę ogrywała instytucja synodów diecezjalnych, które regulowały prawo kościelne i występowały przeciwko nadużyciom: – II Synod w Orleanie (przeciwko symonii, ustalenie zasad wyboru biskupa przez biskupów, kler i lud); – synod w Clermont z 535 r. (rozszerzenie zasad wyboru biskupa powziętych na synodzie Orleanu na całe państwo); – V synod w Orleanie z 549 r. (zasady wybory biskupa oraz przeciwko symonii); – synod z Paryża z lat 556-558 lub 568-570 (zasady wyboru biskupa). Ustalono, że kandydat do diakonatu czy prezbiteratu winien najpierw odbyć rok przygotowania (tzw. *conversio*). Określono także wiek minimalny kandydata do diakonatu na 25 lat, a do prezbiteratu na 30. Człowiek wolny nie mógł przyjąć święceń bez zgody króla, a niewolnik czy kolon bez zgody właściciela. Kaznodziejstwo tamtego czasu nie było najwyższych lotów, skoro synod w Vaison z 529 r., w kanonie 1. ustalił, że kapłan, który nie jest zdolny do przepowiadania, powinien przynajmniej umieć odczytywać jak diakon homilie Ojców⁸⁰.

W okresie karolińskim (751-1002) Kościół katolicki w państwie frankijskim został podzielony na 21 prowincji metropolitalnych, od połowy VIII w. zaczęły ponownie zbierać się synody diecezjalne, a królowie czuwali nad regularnością posiedzeń synodalnych. Karol Wielki narzucił w swoim państwie jeden rodzaj liturgii – rzymski, oraz jeden rodzaj monastycyzmu – benedyktyński. Król mianował biskupów i opatów, którzy stali się wasalami władcy. Cesarz wprowadził immunitet dla biskupów oraz system beneficjów kościelnych. Wszedł też w ścisłe przymierze i współpracę z papieżem, wspierał chrystianizację pozostających jeszcze w pogaństwie ludów germańskich oraz pomógł papieżowi w wyzwoleniu się spod dominacji Bizantyjczyków. W Germanii władcy frankijscy zachęcali misjonarzy do ewangelizacji

---

Versuch über den Charakter des 7. Jahrhunderts, w: *La Neustrie: Les pays au nord de la Loire de 650 à 850*, ed. H. Atsma, Sigmaringen 1989, s. 195-216.

⁷⁹ Prinz, *Niemcy narodziny państwa*, s. 152.

⁸⁰ R. Aigrain, *La Chiesa franca sotto i Merovinghi*, w: A. Fliche, V. Martin (red.), *Storia della Chiesa*, vol. V: L. Bréhier, R. Aigrain (red.), *San Gregorio Magno, gli stati barbarii e la conquista araba (590-757)*, ed. P. Delogu, Milano 1997³, s. 439-516.

zarówno z powodów politycznych, jak i religijnych, a frankijscy żołnierze strzegli młodych kościołów germańskich⁸¹.

Proces chrystianizacji ludności frankijskiej jest zauważalny także w źródłach archeologicznych. Ariańscy Germanowie przestrzegali chrześcijańskiego zwyczaju chowania zwłok niespalonych⁸². Pod wpływem chrześcijaństwa zanika zwyczaj wyposażania zmarłych; po okresie cmentarzysk rządowych powstają cmentarze przykościelne; na drogę w zaświaty zaopatruje się zmarłych w symbole chrześcijańskie (złote krzyżyki z cienkiej blachy kładzione na piersi u mężczyzn lub welon przykrywający twarz u kobiet); pojawiają się metalowe lub drewniane kapsułki do przechowywania poświęconych przedmiotów, ozdoby i narzędzia zdobione krzyżem lub monogramem Chrystusa; pod wpływem chrześcijaństwa Germanowie zaczynają też grzebać zmarłych ułożonych głową na zachód, zamiast – jak dotychczas na południe lub północ⁸³.

4. VII-IX WIEK KONWERSJA ANGLOSAKSONÓW, WIZYGOTÓW, LONGOBARDÓW, SASÓW I FRYZÓW ORAZ POCZĄTKI KONWERSJI PLEMION SKANDYNAWSKICH

Konwersja Anglosaksonów i Jutów. Plemiona anglosaksońskie i juckie, które najechały na Wyspy Brytyjskie w 441 r. trwały w pogaństwie praktycznie do VI/VII w. Na całym terytorium Brytanii, zamieszkałym w V w. przez Anglosaksonów, organizacja kościelna upadła; przetrwała jedynie na zachodzie kraju, w Walii, gdzie mieszkali Celtowie, a Kościół walijski w VI w. stał się kościołem monastycznym. Najbardziej znanym jego przedstawicielem był św. Gildas⁸⁴.

Od końca VI w. można mówić o początkach ewangelizacji Germanów w Brytanii. Wyróżnia się dwa zasadnicze etapy tej chrystianizacji: misję św. Kolumbana Starszego z wyspy Iona (Hy) oraz misję św. Augustyna z Canterbury. Wielki wpływ na początkową chrystianizację Anglosaksonów i Jutów odegrał kościół celtycki z Irlandii. W roku 563 św. Kolumban z Iona, inaczej Columcille (521-597), rozpoczął działalność misyjną w Nortumbrii oraz

⁸¹ P. Richè, *Karolingowie. Ród, który stworzył Europę*, tłum. A. Kuryś, Warszawa 1997, s. 249-261.

⁸² Leciejewicz, *Nowa postać świata*, s. 61.

⁸³ Mączyńska, *Wędrowki ludów*, s. 38-39.

⁸⁴ Vogt, *Upadek Rzymu*, s. 280-282.

wśród celtyckich Piktów. Kolumban założył 53 klasztory i kościoły na terenie Szkocji i północnej Anglii związanych federacyjnie z Ioną. Kościół szkocki został zorganizowany na wzór irlandzki. Jego zwierzchnikiem był opat klasztoru Iona, a pracą duszpasterską zajmowali się mnisi⁸⁵.

Drugi etap wstępnej chrystianizacji plemion anglosaksońskich był związany z misją ewangelizacyjną św. Augustyna, późniejszego biskupa Canterbury (zm. w 604 r.)⁸⁶. Papież Grzegorz Wielki wysłał go do Anglii. Przybył tam w 597 r. na ziemię Kentu, a w 601 r. ochrzcił pierwszego anglosaksońskiego władcę, Aethelberta z Kent⁸⁷. Jednak po śmierci Aethelberta w 616 r. Kościół anglosaksoński o mało nie przestał istnieć, kiedy nowy król Eadbald przywrócił pogaństwo w Kencie i wypędził mnichów benedyktyńskich na kontynent. W 617 r. Eadbald z Kentu powrócił jednak do chrześcijaństwa, a w królestwie Kentu przywrócono hierarchię kościelną. Bardziej opornie szła niewątpliwie chrystianizacja północnej Anglii. Książę Edwin z Nortumbrii przyjął chrzest dopiero w 627 r. Pierwszym biskupem Yorku został mnich benedyktyński Paulin, który przybył do Brytanii razem z Melitusem w 601 r. Misję chrystianizacji Nortumbrii wstrzymała reakcja pogańska Penda z Mercji, który zwyciężył Edwina w bitwie pod Hatfield Chase (632/633), a obejmując rządy przywrócił religię pogańską. Penda z Mercji zginął pod Winwaed (665 r.). Jest on uznany za ostatniego anglosaksońskiego władcę pogańskiego. Konwersja wschodnich Saksonów dokonana się dopiero w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych VII w., a za głównego ewangelizatora uważany jest św. Cedd (620-664)⁸⁸. We wschodniej Anglii król Sigibert był już chrześcijaninem, chrzest przyjął w Galii. Wprowadził on frankijski system szkół dla kleryków. Za jego rządów pierwszym biskupem Dunwich został w 631 r. Feliks z Burgundii. W latach 630-640 wymarło pokolenie rzymskich misjonar-

---

⁸⁵ Cusack, *Conversion among the Germanic Peoples*, s. 88-118; *Spes Scotorum: Hope of Scots. Saint Columba, Iona and Scotland*, ed. D. Broun, T. Owen Clancy, Edinburgh 1999, s. 3-34.

⁸⁶ O misji chrystianizacyjnej św. Augustyna z Canterbury zob.: Strzelczyk, *Apostołowie Europy*, s. 77-93 (rozdz. IV: *Anglowie jak anieli. Augustyn – apostoł Anglów I Sasów*).

⁸⁷ P. Hunter Blair, *Roman Britain and Early England 55 B. C. to A. D. 871*, New York 1963, s. 222-237; J. Campbell, E. John, P. Wormald, *The Anglo-Saxons*, London 1991, s. 20-69; I. Wood, *The Mission of Augustine of Canterbury to the English*, "Speculum" 69(1994), nr 1, s. 1-17.

⁸⁸ H. Mayr-Harting, *The Coming of Christianity to Anglo-Saxon England*, Philadelphia 1991³, s. 13-116; P. Cavill, *Anglo-Saxon Christianity*, London 1999, s. 15-32; por. S. Bassett, *The Origins of Anglo-Saxon Kingdoms*, London–New York 1989.

rzy. Systematycznie byli oni zastępowani przez pierwsze pokolenia księży anglosaksońskich⁸⁹.

Wizygoci. Byli już arianami, kiedy w latach 418-507 żyli w tzw. państwie tolozańskim (płd. Galia, łańcuch górski Pirenejów oraz część Półwyspu Pirenejskiego). Po klęsce zadanej im przez Franków w 507 r. wycofali się z Galii (z wyjątkiem Septymanii), zajęli obszar Hiszpanii i po przyłączeniu ziem Swebów do 711 r. rządili Hiszpanią (bez terytorium Basków). Do 587 r. istniały w Hiszpanii dwie społeczności chrześcijańskie: katolicka (większość dawnej ludności rzymskiej) i ariańska (Wizygoci i Swebowie). Wydaje się, że arianie byli grupą dużo mniejszą niż katolicy⁹⁰.

W 587 r. król Wizygotów Rekkard przeszedł z arianizmu na katolicyzm, co w jego zamyśle miało przyczynić się do skonsolidowania państwa wizygockiego w Hiszpanii. Na synodzie w Toledo w maju 589 r. byli obecni król Rekkard, królowa Baddo, 72 biskupów (eks-ariańskich i katolickich) oraz wielu prezbiterów, diakonów i możnowładców wizygockich. Obecność przedstawicieli wymienionych grup formalizowała wcześniejszą konwersję króla, jednała dwa Kościoły, a w praktyce przypieczętowała eliminację arianizmu z królestwa Wizygotów. Byli biskupi ariańscy mogli zatrzymać tytuły oraz funkcje, dzieląc je z biskupami katolickimi, natomiast dawni metropolici ariańscy utracili swą władzę nad prowincjami na rzecz metropolitów katolickich. Doszło w tym czasie do dwóch przegranych powstań możnowładców ariańskich, popieranym przez część dawnego kleru ariańskiego (w 587-588 i 589 r.). Zostały one stłumione⁹¹.

Longobardowie. Longobardowie od zajęcia Rugilandu (488) z każdym pokoleniem przenosili się na inne miejsce. Około 505 r. przebywali w kraju Feld (okolice Tulln), ok. 510 – w Panoni i Valerii, w latach 547-548 w Savii i Norricum Mediterraneum. Stamtąd w 568 r., pod wodzą króla Alboina wkroczyli na ziemię północnej Italii, w 569 r. zdobyli Mediolan, a w 572 r. – Pawię, która stała się stolicą ich nowego państwa – Królestwa Longobardów. Obok

⁸⁹ R. Fletcher, *The Barbarian Conversion: From Paganism to Christianity*, Berkeley–Los Angeles 1999, s. 280-283; P. Riché, *Od Grzegorza Wielkiego do Pepina Krótkiego (od VII do połowy VIII w.)*, w: *Historia chrześcijaństwa*, vol. IV: *Biskupi, mnisi i cesarze 610-1054*, red. Ch. i L. Pietri, Warszawa 1999, s. 504-505; F. M. Stenton, *Anglo-Saxon England*, Oxford 2001³ (1943¹), s. 96-129; por. B. Yorke, *The Conversion of Britain: Religion, Politics and Society in Britain c. 600-800*, London 2006.

⁹⁰ Wolfram, *Historia Gotów*, s. 280-283.

⁹¹ R. Collins, *Hiszpania w czasach Wizygotów 409-711*, tłum. J. Lang, Warszawa 2007, s. 54-58.

królestwa na północy Italii Longobardowie utworzyli dwa praktycznie niezależne księstwa Toskanii, Spoleto i Benewentu. Na podbitych terenach Longobardowie odebrali Rzymianom prawa polityczne i zlikwidowali rzymską administrację⁹².

Wkraczając do Italii Longobardowie byli już w tym czasie nawróceni na arianizm. Konwersja dokonała się przez pośrednictwo Ostrogotów, kiedy Longobardowie przebywali w Noricum i Panonii. Konwersja Longobardów na katolicyzm dokonała się za panowania Ariberta I (653-661), księcia Asti. Kiedy został on królem Longobardów, w obliczu wojny z Bizantyjczykami (cesarz Konstantyn II osiadł wtedy w Syrakuzach i rozpoczął ofensywę przeciwko Longobardom), postanowił zjednoczyć religijnie Longobardów i przyjął chrzest katolicki. Król Grimoald (662-671) również przyjął katolicyzm. Podobnie postąpił jego syn, Romuald I, książę Benewentu (671-687). Kolejni katolicki królowie longobardzcy umacniali chrystianizację swego ludu. Istotne były kontakty dworu w Pawii z klasztorem w Bobbio. Na początku VIII w. katolicka i rzymska monarchia Longobardów okazała się najstabilniejszym i najbardziej otwartym na wpływy kulturalne królestwem germańskim, szczególnie za rządów króla Liutpranda (712-744)⁹³.

Saksonowie, Bajuwarowie, Fryzowie, plemiona skandynawskie. Saksonowie (in. Sasi) po raz pierwszy są wymienieni w źródłach w połowie II w. przez Ptolemeusza Klaudiusza. Po upadku Turyngów (531 r.) zajęli ich ziemie. Saksonowie skonsolidowali się jako plemię stosunkowo późno, bo dopiero pod koniec VIII w. Dzielili się na cztery grupy: Angarów, Westwalów, Ostfalów i ludzi północy (głównie Nordabingów). Najdłużej też obok plemion Fryzów trwali w pogaństwie⁹⁴. Wśród Fryzów i Saksonów apostołowali misjonarze anglosaksońscy, przede wszystkim: św. Kilian (zabity w 689 r., w okolicach Würzburga nad Menem), św. Willibrord (658-739), zwany Apostołem Fryzów, oraz najślawniejszy chyba misjonarz anglosaksoń-

---

⁹² J. Strzelczyk, *Longobardowie*, w: tenże, *Zapomniane narody Europy*, Wrocław 2006, s. 118-158.

⁹³ Riché, *Od Grzegorza Wielkiego do Pepina Krótkiego*, s. 515-516; N. Christie, *The Lombards: The Ancient Lombards*, Oxford 1998, s. 183-203. Więcej na temat Longobardów zob.: C. Azzara, *L'Italia dei barbari*, Bologna 2002; J. Jarnut, *Storia dei Longobardi*, Torino 2002; S. Rovagnati, *I Longobardi*, Milano 2003.

⁹⁴ K. Polek, *Frankowie a ziemie nad środkowym Dunajem. Przemiany polityczne i etniczne w okresie merowińskim i wczesnkarolińskim (do początku IX w.)*, Kraków 2007, s. 83-101.

ski – św. Wynfret/Winfried/Bonifacy (672/675-754), zwany Apostołem Niemiec⁹⁵.

W czasie swej pierwszej misji obalił dąb poświęcony bogu Thorowi, a ze sporządzonych desek owego dębu zbudował kaplicę poświęconą św. Piotrowi, założył klasztor we Fritzlar, w Amöneburgu i w Ohrdruf k. Gotha. W pracy misyjnej przybyli mu do pomocy z Wessex w Anglii mnisi misjonarze (Lull, Wiktbert, Burchard) i misjonarki (Lioba, Tekla, Cynehilda). Z czasem zostali oni przełożonymi klasztorów anglosaksońskich w Hesji i Turynii. Monastery te były ośrodkami ewangelizacji i kultury. W 732 r. Bonifacy otrzymał od papieża Grzegorza III paliusz arcybiskupi i polecenie zorganizowania prowincji kościelnej w Germanii. Bonifacemu udało się założyć cztery biskupstwa – w Salzburgu, Freising, Ratzbonie i w Pasawie: w 741 r. w Eichstätt, a w 744 założył opactwo w Fuldzie, które stało się centrum katolickich Niemiec. Podczas misji we Fryzji w 754 r. został zabity w okolicach Dokkum⁹⁶.

Kiedy Saksonowie weszli w strefę wpływów państwa Franków, w serii wojen (tzw. wojny saskie w latach 772-804), podejmowanych za czasów Karola Wielkiego zostali włączeni do państwa Franków. Pierwsza kampania w Saksonii (772 i 774-777) pociągnął za sobą konwersję licznych Saksonów. Karol Wielki powierza w 777 r. opatowi Fuldy, Strumowi, troskę o zorganizowanie misji wśród Saksonów. Kiedy armia frankijska została pokonana przez Saksonów w wąwozie Süntelgebirge (778 r.), odwet Karola był straszny. Armia Franków w szybkiej kampanii pokonała wojska saksońskie. W Verden wzięto do niewoli 4500 jeńców, których Karol kzał ściąć. W 785 r. Karol wydał kapitularz *De partibus Saxoniae*, ogłaszający terror wobec Saksonów. Na jego mocy Saksonowie mieli być poddani przymusowej chrystianizacji, natomiast jeśli ktokolwiek z nich ukradłby jakąś własność kościelną, wtargnął przemocą do kościoła, zabił duchownego katolickiego lub spalił zwłoki

---

⁹⁵ C. H. Talbot, *The Anglo-Saxon Missionaries in Germany. Being the Lives of SS. Willibrord, Boniface, Sturm, Leoba and Lebuin, together with the Hodoeporicon of St. Willibald and a selection from the correspondence of St. Boniface*, New York 1954; M. Werner, *Iren und Angelsachsen in Mitteleuropa. Zur vorbonifatianischen Mission in Hessen und Thüringen*, w: *Die Iren und Europa im früheren Mittelalter*, Hrsg. H. Löwe, Stuttgart 1982, s. 239-329; Strzelczyk, *Apostołowie Europy*, s. 109-126 (rozdz. VI: *Z toporem na dąb Thora. Winfryd/Bonifacy – apostołem Germanii*).

⁹⁶ L. E. von Padberg, *Studien zur Bonifatiusverehrung. Zur Geschichte des Codex Ragnindrudis und der Fuldaer Reliquien des Bonifatius*, Frankfurt a. M. 1996; tenże, *Bonifatius. Missionar und Reformator*, München 2003; Ch. Munier, *Boniface et l'évangélisation de la Germanie*, „Revue de droit canonique” 55(2005), s. 185-192.

współplemieńca według pogańskiego obrządku, taki Saksończyk miał być skazany na śmierć⁹⁷.

W latach 792-793 Saksonowie zerwali się jednak do powstania anty-frankijskiego, co skutkowało trzecim okresem podbojów frankijskich w Saksonii (794-799). W roku 797 Karol ogłosił nowy, łagodniejszy kapitularz dla Saksończyków, który zastąpił kapitularz terroru z 785 r. Karą za pożary i przemoc nie była już śmierć, ale grzywny. W Saksonii osiedlili się urzędnicy karolińscy, mnisi i księża, a w 789 r. powstało wreszcie pierwsze biskupstwo saksońskie w Bremie (biskup Willehad). Następnymi były biskupstwa w Paderborn, Verden, Minden nad Wezerą, Werden nad Ruhrą, Helmstedt, Corvey. Dzieło chrystianizacji Saksonii zostało zatem dokonane zasadniczo za czasów Karola Wielkiego. Jednak pozostałości praktyk pogańskich utrzymywały się u Saksonów aż do 836 r.⁹⁸

B a (j u) w a r o w i e. Plemię chrystianizowano stopniowo. Bajuwarowie ukonstytuowali się w rzymskiej Recji wschodniej. W V w. zajęli oni okolice Ratyzbony. Dopiero w VI w. wytworzyła się u Bajuwarów arystokracja rodowa. Osady bajuwarskie znane są dopiero od VII w. (np. Kircheim k. Monachium)⁹⁹. Właściwa chrystianizacja zaczęła się, kiedy Bajuwarowie weszli w VII w. w orbitę wpływów frankijskich. Pierwsza Lex Baiuvariorum została sporządzona w opactwie benedyktyńskim Niederaltaich (ufundowany w 731 lub 741 r.). Pobici przez Franków (787 r.), zostali w 794 r. włączeni razem z zależną od nich Karyntią do królestwa frankońskiego. Ratyzbona została wtedy stolicą jednej z marchii frankońskich, benedyktyńskie opactwo Saint-Emmeran stało się ośrodkiem religijnym, a arcybiskupstwo Salzburga otrzy-

---

⁹⁷ *Capitulatio de partibus Saxoniae: MGH. Legum Sectio II. Capitularia regum Francorum*, t. I, Hrsg. A. Boretius, Hannover 1883, s. 68-70; <http://www.dmgh.de>; E. J. Goldberg, *Popular Revolt, Dynastic Politics, and Aristocratic Factionalism in the Early Middle Ages: The Saxon Stellinga Reconsidered*, "Speculum" 70(1995), n. 3, s. 467-501; P. Riché, *Chrześcijaństwo na karolińskim Zachodzie (połowa VIII-koniec IX w.)*, w: *Historia chrześcijaństwa*, vol. IV: *Biskupi, mnisi i cesarze 610-1054*, red. Ch. i L. Pietri, Warszawa 1999, s. 551-581

⁹⁸ Riché, *Karolingowie*, s. 96-101; J. Hines, *The Conversion of the Old Saxons*, w: D. H. Green, F. Siegmund (eds.) *The Continental Saxons from the Migration Period to the Tenth Century: An Ethnographic Perspective*, Woodbridge 2003, s. 299-328; T. Capelle, M. Springer, H. Tiefenbach, *Sachsen*, w: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 26, Hrsg. H. Beck, D. Geuenich, H. Steuer, Berlin-New York 2004, s. 24-60; H. J. Hummer, *Politics and Power in Early Medieval Europe: Alsace and the Frankish Realm 600-1000*, Cambridge 2005, s. 105-154; por. T. Capelle, *Die Sachsen des frühen Mittelalters* Stuttgart 1998; M. Springer, *Die Sachsen*, Stuttgart 2004.

⁹⁹ Mączyska, *Wędrówki ludów*, s. 255-259.

mało w 798 r. jurysdykcję nad biskupstwami Freising, Pasawy, Ratzbony i Säben¹⁰⁰.

Fryzowie. Chrystianizacja tego plemienia również była związana z ekspansją państwa Franków, właściwa chrystianizacja Fryzów nastąpiła w okresie merowińskim i karolińskim¹⁰¹. Po przegranej bitwie pod Boarn w 734 r. Fryzowie utracili na rzecz Franków zachodnią część kraju, a wschodnią w roku 785 po zwycięstwie Karola Wielkiego nad Widukindem z Saksonii. Diecezja w Utrechcie została utworzona w 695 r., a pierwszym jej biskupem został anglosaksoński benedyktyn św. Willibrord (658-739), nazywany Apostołem Fryzów¹⁰².

Innym wybitnym misjonarzem działającym wśród Fryzów był benedyktyn św. Liudger/Lüdiger (742-809). Po otrzymaniu święceń kapłańskich w 777 r. rozpoczął misję ewangelizacyjną w okolicach Ostergau (Ostracha, czyli Wschodnia Fryzja) oraz w okolicach Dokkum. Co roku jesienią wracał jednak do Utrechtu, aby uczyć w szkole przykatedralnej. Pracował tak siedem lat, aż do roku 784, kiedy to Sas Widukind namówił Fryzów do wypędzenia chrześcijańskich misjonarzy, spalenia kościołów i do powrotu do religii pogańskiej. Liudger uciekł wtedy z Fryzji i udał się do Rzymu. Po pobiciu Widukinda w 785 r. Fryzja ulegała stopniowej chrystianizacji. Natomiast w roku 793 Liudger, na prośbę Karola Wielkiego, rozpoczął misję w północno-zachodniej Saksonii. W opuszczonym obozowisku saskim założył klasztor z osadą przyklasztorną. Benedyktyńskie *monasterium* dało początek miastu Münster;

¹⁰⁰ Riché, *Karolingowie*, s. 96-98. Więcej na temat Bawujarów zob.: W. Menghin, *Frühgeschichte Bayerns*, Stuttgart 1990; B. Hubensteiner, *Bayerische Geschichte*, München 1999; F. Prinz, *Die Geschichte Bayerns*, München 2001; W. Störmer, *Die Bajuwaren*, München 2002.

¹⁰¹ Polek, *Frankowie a ziemie nad środkowym Dunajem*, s. 101-115.

¹⁰² *Epistolae Merovingici et Karolini aevi*, vol. I, Hrsg. W. Gundlach, E. Dümmler, Berlin 1892, s. 395-396; F. Flaska mp, *Die frühe Friesen- und Sachsenmission aus northumberischer Sicht. Das Zeugnis des Beda*, „Archiv für Kulturgeschichte“ 51(1969), s. 183-209; W. H. Fritze, *Universalis gentium confessio. Formen, Träger und Wege universalmissionarischen Denkens im 7. Jahrhundert*, „Frühmittelalterliche Studien“ 3(1969), s. 78-130; K. Schäferdiek, *Fragen der angelsächsischen Festlandmission*, „Frühmittelalterliche Studien“ 28(1994), s. 172-195; Strzelczyk, *Apostołowie Europy*, s. 97-108 (rozdz. 5. §. *Misja Willibrorda w polu działania państwa Franków i papieżstwa*); por. C. Wampach, *Willibrord. Sein Leben und Lebenswerk*, Luxemburg 1953; G. Kiesel, *Der Heilige Willibrord im Zeugnis der bildenden Kunst, Ikonographie des Apostels der Niederlande mit Beiträgen zu seiner Kulturgeschichte*, Luxembourg 1969.

Liudger w 805 r. został wyświęcony w Rzymie na pierwszego biskupa Münster¹⁰³.

Organizacja kościelna swym zasięgiem obejmowała południową i środkową część Niderlandów. Pojawiły się tam katolickie kościoły i kaplice: Maastricht, Dokkum, Dorestad. Natomiast ziemie na wschód od Ijssel Meer pozostawały jeszcze ostoją pogaństwa do IX w. Prace archeologiczne prowadzone na terenie południowo-wschodniej Holandii wskazują, że dopiero pod koniec VII w. upowszechniła się tam inhumacja oraz orientacja grobów w kierunku zachód-wschód, a w grobach są znajdowane krzyżyki oraz zawieszki z widoczną chrześcijańską symboliką. Zmiany te są widoczne przede wszystkim na dużych nekropoliach z tego okresu (Looveen bei Wijster, Putten, Katakwijk, Rijnsburg, Hoogebeintum, Monster, Leersum)¹⁰⁴.

Początki konwersji plemion skandynawskich: Duńczycy, Norwegowie, Szwedzi. Za Ludwika Pobożnego zaczęła się pierwsza faza ewangelizacji Skandynawii. W 826 r. w Moguncji chrzest przyjął Harald Klak, król Danii. W roku 831 powstało pierwsze biskupstwo katolickie w Hamburgu; w latach 823-865 trwały w Skandynawii misje ewangelizacyjne św. Ansgara z Pikardii. W X w. nastąpił drugi etap chrystianizacji Skandynawii: pierwszy katolicki książę Norwegii, Olaf Tryggvason w 955 r. osadził w Norwegii księży z Nortumbrii i wprowadzał chrześcijaństwo na Orkadach i na Islandii¹⁰⁵.

---

¹⁰³ E. Freise, *Vom vorchristlichen Mimigernaford zum "honestum monasterium" Liudgers*, w: *Geschichte der Stadt Münster*, Bd. I: *Von den Anfängen bis zum Ende des Fürstbistums*, Hrsg. F.-J. Jakobi, Münster, 1994³, s. 1-51; Richè, *Karolingowie*, s. 101-102; M. Buhlmann, *Liudger und Karl der Große*, „Zeuge des Glaubens“ 2001, s. 5-48; tenże, *Liudger in den Münsteraner Chroniken des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, „Zeuge des Glaubens“ 2002, s. 76-100; tenże, *Liudger und sein bischöfliches Wirken in der Zeit. Sächsischer Missionsbezirk und Münsteraner Bistum Liudgers in der Kirchenorganisation des karolingischen Frankenreichs*, „Zeugen des Glaubens“ 2005, s. 55-89.

¹⁰⁴ Polek, *Frankowie a ziemię nad środkowym Dunajem*, s. 113-115.

¹⁰⁵ Strzelczyk, *Apostołowie Europy*, s. 126-140 (rozdz. VII: „Zewnątrz – apostoł, wewnątrz – mnich”. Ansgar – Apostoł Północy); Kulesza, *Normanowie a chrześcijaństwo. Recepcja nowej wiary w Skandynawii w IX i X w.*, s. 39-278.

ZAKOŃCZENIE

Źródła pisane z V-VI w., dotyczące konwersji Germanów na chrześcijaństwo, są nieliczne, ich liczba zwiększa się dopiero od VII w. Współczesne badania archeologiczne oraz analiza literacko-historyczna istniejących źródeł pisanych pozwalają jednak na sformułowanie kilku wniosków końcowych.

Jest rzeczą uderzającą, że plemiona germańskie były w IV i V w. chrystianizowane praktycznie wyłącznie przez misjonarzy ariańskich. Zastanawia również brak ewangelizacji przedariańskiej wśród Gotów w IV w. Dziwi brak jakiegokolwiek akcji chrystianizacyjnej ze strony ostatnich cesarzy rzymskich i niewykorzystanie chrystianizacji do romanizacji plemion germańskich. Akcja chrystianizacji Germanów, pojęta jako równoczesna ich romanizacja, praktycznie wygasła ze śmiercią cesarza Konstantyna Wielkiego. Takiego błędu nie popełnili w VI-VIII w. władcy frankijscy, którzy wraz z podbojem politycznym i frankizacją byli równocześnie propagatorami jednej religii królestwa. Uderza również u ariańskich Germanów brak jakiegokolwiek zainteresowania katolicką ascetyką i teologią.

Kościół katolicki przez IV i V w. przedsięwziął zaledwie kilka prób chrystianizacji Gotów, ale w tamtym czasie brakowało także konkretnego planu misyjnego dotyczącego ewangelizacji Germanów. Dopiero od czasów papieża Grzegorza Wielkiego rozpoczęła się akcja chrystianizacyjna plemion anglosaksońskich, alemańskich, Saksonów i Fryzów. Akcja ewangelizacyjna misjonarzy katolickich była często wspierana także przez królów frankijskich, gdyż chrystianizacja pozostających w pogaństwie Germanów łączyła się z politycznym uzależnianiem od Franków.

Motywy konwersji Germanów na chrześcijaństwo były wielorakie. Wynikały ze stopniowego zniechęcenia się Germanów do tradycyjnych bóstw, które zawodziły plemię w momencie doznawanych klęsk i zagrożeń wynikających z wędrowki danego ludu. Ważnym powodem konwersji była też praca misyjna samych ewangelizatorów. Po przyjęciu chrześcijaństwa przez Wizygotów i przetłumaczeniu Biblii na język gocki od Wizygotów wyszła misja wewnątrzgermańska, która następnie przekazała chrześcijaństwo w formie ariańskiej Ostrogotom, Gepidom, Wandalom i Turyngom. Arianizm Wizygotów był prawdopodobnie wynikiem święceń Wulfili w Antiochii (341 r.) i jego eklezjalnej zależności od ariańskiego bpa Euzebiusza z Nikomedii. Kto wie, czy zaistniałby w ogóle arianizm wśród Germanów w IV i V w., gdyby Wulfila został nicejczykiem? Natomiast Goci krymscy, nawróceni najwcześniej na katolicyzm, nie podjęli się szerszej akcji misyjnej wśród plemion germańskich.

Proces konwersji Wandalów na arianizm dokonywał się w V w. Arianizm stał się dla tego plemienia wyznacznikiem jego tożsamości narodowej. Stąd wynikała też wandalska antyrzymskość i antykatolickość. Konwersja Wandalów na katolicyzm nie nastąpiła w ogóle, gdyż po zdobyciu Afryki północnej przez Bizantyjczyków plemię to zostało eksterminowane. Burgundowie zaczęli się nawracać na arianizm pod koniec IV w., na skutek działalności misjonarzy wizygockich, a masowa konwersja Burgundów na arianizm dokonała się już w latach trzydziestych V w., w okresie istnienia I państwa burgundzkiego. Natomiast w wyniku ich romanizacji dokonała się konwersja Burgundów na katolicyzm (517 r.), a zatem jeszcze przed ich włączeniem do państwa Franków.

Kościół katolicki w IV i V w. nie przedsięwziął misji ewangelizacyjnej wśród Germanów. Wynikało to z dużego utożsamienia interesów Kościoła z interesami Imperium Romanum. Dla hierarchów i pisarzy kościelnych w IV i V w. Germanin najpierw był barbarzyńcą i poganinem, a kiedy przyjął arianizm, dalej pozostawał jedynie barbarzyńcą i heretykiem. Od połowy V w. nastąpiła zmiana w nastawieniu przedstawicieli Kościoła do ariańskich Germanów. Barbarzyńskie (germańskie) inwazje i zajęcie ziem cesarstwa zachodniorzymskiego to już nie tylko wojna i gwałty, ale i znak Opatrzności i kara za grzechy Rzymian. Na ziemiach zajętych przez Burgundów czy Franków można było z barbarzyńcą współpracować politycznie i społecznie, ale nie religijnie.

Dopiero w wyniku konwersji Franków i ustalenia się struktury Kościoła katolickiego w państwie Merowingów nastąpił zasadniczy przełom w katolickim podejściu do Germanów. Instytucje Kościoła katolickiego stały się dla władców frankijskich instrumentem romanizacji i frankizacji innych plemion germańskich. W zamian i Merowingowie, i Karolingowie wydatnie wspierali chrystianizację pozostających w pogaństwie Germanów czy katolicyzację arian. Królestwo frankijskie, dokonując systematycznej i zbrojnej chrystianizacji Alamanów, kontynentalnych Sakonów i Fryzów stało się politycznym propagatorem katolicyzmu. Wskutek zaś ścisłego powiązania interesów państwowych i kościelnych Kościół frankijski stał się w VI w. kościołem państwowym. Misja ta okazała się skuteczniejsza, jeśli chodzi o sam fakt formalnych konwersji na chrześcijaństwo. Jednak krwawa łaźnia w Cannstatt (Alemanowie w 746 r., majordom Karloman), wojny saskie Karola Wielkiego (772-804; szczególnie ścięcie 4500 jeńców w Verdun i wprowadzenie w życie kapitularda *De partibus Saxoniae*) były niechrześcijańskie. Nawet jeśli przyczyniły się do formalnych konwersji Alemanów, Sasów i Fryzów, to pozostały bolesną raną w pamięci tych narodów.

W miarę pokojowo dokonała się natomiast konwersja na katolicyzm Anglosaksonów, Wizygotów i Longobardów. Kiedy misjonarzami Anglosaksonów byli głównie mnisi iryjscy i benedyktyńscy, to Wizygoci w Hiszpanii przeszli z arianizmu na katolicyzm w wyniku decyzji władcy i ogólnonarodowego konsensusu. Konwersja Longobardów z arianizmu na katolicyzm również dokonała się politycznie, w wyniku decyzji króla Ariberta I, podtrzymywanej potem przez kolejnych władców.

Kościół imperialny w IV i V w. obok misji wewnętrznej, skupionej na kontakcie z pogańskością grecko-rzymską i próbami jej chrystianizacji, powoli dostrzegał możliwości misji zewnętrznych skierowanych do Germanów. Jednak reakcja katolicka była zbyt wolna, a Germanowie najpierw zostali schryścianizowani przez misjonarzy ariańskich. W VI w. rozpoczęły się dopiero misje katolickie wśród Germanów, podejmowane głównie przez mnichów iryjskich i benedyktyńskich. Ważnym inicjatorem misji benedyktyńskich był papież, św. Grzegorz Wielki, także OSB. Z momentem konwersji Franków na katolicyzm pojawił się inny model misji katolickiej, zintegrowanej z romanizacją i frankizacją ewangelizowanych plemion. W wyniku działań obu modeli misjonarskich VI-IX w. (mniszego i kościelno-państwowego), w IX w. dokonała się formalna konwersja na katolicyzm ludów germańskich, które wkroczyły na ziemię dawnego *Imperium Romanum Pars Occidentis*.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum*, w: *Ammiani Marcellini Rerum Gestarum libri qui supersunt*, vol. I-II, Hrsg. W. Seyfarth, Berlin 1978; tekst tej edycji w formie elektronicznej: <http://www.thelatinlibrary.com/ammianus/28.shtml#5>; przekład polski: *Dzieje rzymskie*, t. II, tłum. I. Lewandowski, Warszawa 2002, Biblioteka Antyczna.

Capitulatio de partibus Saxoniae, MGH: *Legum Sectio II. Capitularia regum Francorum*, Bd. I, Hrsg. A. Boretius, Hannover 1883, s. 68-70; forma elektroniczna: <http://www.dmgh.de>
Epistolae Merovingici et Karolini aevi, vol. I, Hrsg. W. Gundlach, E. Dümmler, Berlin 1892.
Filostorgius, *Historia Ecclesiastica*, MPG 65, 455-622.

Gregorius Turonensis, *Historia Francorum*, MGH: *Scriptores rerum merovingiarum*, Bd. I/1, Hrsg. W. Arndt, B. Krusch, Hannover 1884; przekład polski: Grzegorz z Tours, *Historie. Historia Franków*, T. Richter, K. Liman, red. D. A. Sikorski, Tyniec-Kraków 2002.

Paulus Orosius, *Historiarum Adversum Paganos Libri VII*, MPL 31, 663-1174B.

Paulinus Nolanus, *Carmina*, CSEL 30, Hrsg. M. Kamptner, Wien 1999² [1. ed. Hrsg. G. De Hartel, 1894].

Procopius Caesariensis, *De bello Vandalico*, CSHB 1, Hrsg. B. G. Niebhri, Bonn 1833.

Sobór Konstantynopoliński I (381), w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tłum. T. Wnętrzak, oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2001, s. 65-95.

Socrates Scholasticus, *Historia ecclesiastica*, MPG 67, 30-842; przekład polski: Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, tłum. S. J. Kazikowski, Warszawa 1986.

Victor episcopus Vitensis, *Historia persecutionis Africanae provinciae tempore Geneserici et Hunerici regum Wandalorum*, MPL 58, 180-260; przekład polski: Wiktor z Wity, *Dzieje prześladowania Kościoła w Afryce przez Wandalów*, tłum. J. Czuj, Poznań 1930.

OPRACOWANIA

Aigrain R., *La Chiesa franca sotto i Merovinghi*, w: A. Fliche, V. Martin (red.), *Storia della Chiesa*, vol. V: L. Bréhier, R. Aigrain (red.), *San Gregorio Magno, gli stati barbarii e la conquista araba (590-757)*, ed. P. Delogu, Cinisello Balsamo 1997³, s. 439-516.

Azzara C., *L'Italia dei barbari*, Bologna 2002.

Bachrach B. S., *Merovingian Military Organization, 481-751*, Minnesota 1971.

Bassett S., *The Origins of Anglo-Saxon Kingdoms*, London–New York 1989.

Brezzi P., *Romani e barbari nel giudizio degli scrittori cristiani dei secoli IV-VI*, "Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo" 9(1962), s. 565-582.

Buhlmann M., *Liudger in den Münsterner Chroniken des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, "Zeuge des Glaubens" (2002), s. 76-100.

Buhlmann M., *Liudger und Karl der Große*, "Zeuge des Glaubens" (2001), s. 5-48.

Buhlmann M., *Liudger und sein bischöfliches Wirken in der Zeit. Sächsischer Missionsbezirk und Münsterner Bistum Liudgers in der Kirchenorganisation des karolingischen Frankenreichs*, "Zeugen des Glaubens" (2005), s. 55-89.

Campbell J., John E., Wormald P., *The Anglo-Saxons*, London 1991.

Capelle T., *Die Sachsen des frühen Mittelalters*, Stuttgart 1998.

Capelle T., Springer M., Tiefenbach H., *Sachsen*, w: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, vol. XXVI, eds. H. Beck, D. Geuenich, H. Steuer, Berlin–New York 2004, s. 24-60.

Cavill P., *Anglo-Saxon Christianity*, London 1999.

Chadwick H., *Gregory the Great and the mission to the Anglo-Saxons*, SEA 33: *Gregorio Magno e il suo tempo*, vol. I, *Studi storici*, Roma 1991, s. 199-212.

Chadwick H., *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, tłum. A. Wypustek, Warszawa 2004.

Chauvot A., *Le migrazioni dei barbari e la loro conversione al Cristianesimo*, w: Ch. e L. Pietri (red.), *Storia del Cristianesimo. Religione, politica, cultura*, vol. II: *La nascita di una cristianità (250-430)*, ed. A. Di Berardino, G. Alberigo, Roma 2000, s. 801-814.

Chmielecki T. T., *Początki chrześcijaństwa w Gruzji (I-VII w.)*, „Vox Patrum” 17(1997), z. 32-33, s. 343-360.

Christie N., *The Lombards: The Ancient Lombards*, Oxford 1998.

Collins R., *Europa wczesnośredniowieczna 300-1000*, tłum. T. Szafranowski, Warszawa 1996.

Collins R., *Hiszpania w czasach Wizygotów 409-711*, tłum. J. Lang, Warszawa 2007.

- Costanza S., *Pax Romana-Pax Christiana in Paolino di Nola*, "Studi tardoantichi" 1(1988), s. 55-71.
- Courcelle P., *Histoire littéraire des grandes invasions germaniques*, Paris 1964³.
- Courtois Ch., *Les Vandales et l'Afrique*, Paris 1955.
- Cusack C. M., *Conversion among the Germanic Peoples*, London 1998.
- Demougeot E., *La formation de l'Europa et les invasions barbares. De l'avènement de Dioclétien au début du VIe siècle*, vol. II/2, Paris 1979.
- Ewig E., *Il primo contatto del cristianesimo con i Germani e la conversione dei Goti*, w: *Storia della Chiesa*, vol. II, red. H. Jedin, Milano 1983, s. 245-250.
- Faber G., *Merowingowie i Karolingowie*, tłum. Z. Jaworski, Warszawa 1994.
- Fiaich T. Ó., *Irish Monks on the Continent*, w: *An Introduction to Celtic Christianity*, ed. J. P. Mackey, Edinburgh 1997, s. 101-139.
- Flaskamp F., *Die frühe Friesen- und Sachsenmission aus northumbrischer Sicht. Das Zeugnis des Beda*, „Archiv für Kulturgeschichte“ 51(1969), s. 183-209.
- Fletcher R., *The Barbarian Conversion: From Paganism to Christianity*, Berkeley-Los Angeles 1999.
- Fouracre P., *The Work of Audoenus of Rouen and Eligius of Noyon in Extending Episcopal Influence from the Town to the Country in Seventh-Century Neustria*, w: *The Church in Town and Countryside*, ed. D. Baker, Oxford 1979, s. 77-91.
- Fournier G., *L'Occident de la fin du Ve siècle a la fin du IXe siècle*, Paris 1970.
- Freise E., *Vom vorchristlichen Mimigernaford zum "honestum monasterium" Liudgers*, w: *Geschichte der Stadt Münster*, Bd. I: *Von den Anfängen bis zum Ende des Fürstbistums*, Hrsg. F.-J. Jakobi, Münster 1994³, s. 1-51.
- Frend W. H. C., *Der Verlauf der Mission in der Alten Kirche bis zum 7. Jahrhundert*, w: *Kirchengeschichte als Missionsgeschichte*, Bd. I: *Die Alte Kirche*, Hrsg. H. Frohnes, U. W. Knorr, München 1974, s. 38-44.
- Fritze W. H., *Universalis gentium confessio. Formen, Träger und Wege universal-missionarischen Denkens im 7. Jahrhundert*, "Frühmittelalterliche Studien" 3(1969), s. 78-130.
- Geary P. J., *Before France and Germany: the Creation and Transformation of the Merovingian World*, New York 1988, s. 77-116.
- Goldberg E. J., *Popular Revolt, Dynastic Politics, and Aristocratic Factionalism in the Early Middle Ages: The Saxon Stellinga Reconsidered*, "Speculum" 70(1995), No 3, s. 467-501.
- Hamman A., *Vitricio di Rouen*, DPAC II, 3616.
- Heather P., *The Crossing of the Danube and the Gothic conversion*, "Greek Roman and Byzantine Studies" 27(1986), s. 289-318.
- Heather P., *Upadek cesarstwa rzymskiego*, tłum. J. Szczepański, Poznań 2006.
- Hen Y., *Culture and Religion in Merovingian Gaul, A.D. 481-751*, Leiden 1995.
- Hines J., *The Conversion of the Old Saxons*, w: *The Continental Saxons from the Migration Period to the Tenth Century: An Ethnographic Perspective*, eds. D. H. Green, F. Siegmund, Woodbridge 2003, s. 299-328.
- Holl K., *Die Missionsmethode der alten und die der mittelalterlichen Kirche*, w: *Kirchengeschichte als Missionsgeschichte*, Bd. I: *Die Alte Kirche*, Hrsg. H. Frohnes, U. W. Knorr, München 1974, s. 3-11.
- Hubensteiner B., *Bayerische Geschichte*, München 1999.

Hummer H. J., *Politics and Power in Early Medieval Europe: Alsace and the Frankish Realm 600-1000*, Cambridge 2005.

Hunter Blair P., *Roman Britain and Early England 55 B. C. to A. D. 871*, New York 1963.

Jarnut J., *Storia dei Longobardi*, Torino 2002.

Kamienik R., *Kościół i hierarchia kościelna wobec „barbarzyńców”*. Nowy stosunek do ludów nierzymskich i kształtowanie się „wspólnoty narodów”, w: *1500-lecie upadku cesarstwa zachodniorzymskiego. Materiały Ogólnopolskiego Sympozjum Naukowego w Karpaczu 8-9 grudnia 1976 r.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas” 8(1979), nr 449, s. 161-178.

Kasprzak D., *Duszpasterze V wieku. Studium porównawcze myśli pasterskiej św. Piotra Chryzologa i Salwiana z Marsylii*, Kraków 2008.

Kasprzak D., *Misje w starożytności chrześcijańskiej*, „Studia Laurentiana” 1(2001), nr 1, s. 27-58.

Kiesel G., *Der Heilige Willibrord im Zeugnis der bildenden Kunst, Ikonographie des Apostels der Niederlande mit Beiträgen zu seiner Kultgeschichte*, Luxembourg 1969.

Kokowski A., *Goci. Od Skandzy do Campi Gothorum (Od Skandynawii do Półwyspu Iberyjskiego)*, Warszawa 2007.

Kulesza P., *Normanowie a chrześcijaństwo. Recepcja nowej wiary w Skandynawii w IX i X w.*, Wrocław–Racibórz 2007.

Labriolle P. de, *La Chiesa e i Barbari*, w: *Storia della Chiesa*, vol. IV, red. A. Fliche, V. Martin, Milano 1995³, s. 439-501.

Lewis A. R., *The Dukes in the Regnum Francorum, A.D. 550-751*, “Speculum” 51(1976), No 3, s. 381-410.

Longosz S., *Wulfila propagator kultury chrześcijańskiej w starożytnej Mezji i Tracji*, „Vox Patrum” 4(1983), s. 125-159.

Luiselli B., *Letteratura gotica, Patrologia IV. I Padri latini (secoli V-VIII)*, red. A. Di Berardino, Genova 1996, s. 487-493.

Mączyńska M., *Wędrowni ludów. Historia niespokojnej epoki IV i V w.*, Warszawa–Kraków 1996.

Mara M. G., *Niceta di Remesiana*, DPAC II, 2397-2398.

Mara M. G., *Niceta di Remesiana*, w: *Patrologia III. I Padri latini (secoli IV-V). Dal Concilio di Nicea (325) al Concilio di Calcedonia (451)*, red. A. Di Berardino, Casale Monferrato 1978, s. 180-183.

Mayr-Harting H., *The Coming of Christianity to Anglo-Saxon England*, Philadelphia 1991³.

Menghin W., *Frühgeschichte Bayerns*, Stuttgart 1990.

Munier Ch., *Boniface et l'évangélisation de la Germanowie*, „Revue de droit canonique” 55(2005), s. 185-192.

Padberg L. E. von, *Mission und Christianisierung. Formen und Folgen bei Angelsachsen und Franken im 7. und 8. Jahrhundert*, Stuttgart 1995.

Padberg Lutz E. von, *Bonifatius. Missionar und Reformier*, München 2003.

Padberg Lutz E. von, *Studien zur Bonifatiusverehrung. Zur Geschichte des Codex Reginensis und der Fuldaer Reliquien des Bonifatius*, Frankfurt a. M. 1996.

Pastorino A., *Osservazioni sulla Historia persecutionis Africanae provinciae*, w: *La storiografia ecclesiastica nella tarda antichità. Atti del convegno tenuto in Erice (3-8 XII 1978)*, Messina 1980, s. 45-112.

Polek K., *Frankowie a ziemie nad środkowym Dunajem. Przemiany polityczne i etniczne w okresie merowińskim i wczesno karolińskim (do początku IX w.)*, Kraków 2007.

Prinz F., *Die Geschichte Bayerns*, München 2001.

Prinz F., *Frühes Mönchtum im Frankenreich. Kultur und Gesellschaft in Gallien, den Rheinlanden und Bayern am Beispiel der monastischen Entwicklung (4. bis 8. Jahrhundert)*, Darmstadt 1988².

Prinz F., *Niemcy narodziny państwa. Celtowie, Rzymianie, Germanowie*, tłum. D. Fałkowska, Warszawa 2007.

Próchniak D., „*Historia Armenii*”. *Agathangelosa jako źródło do poznania chrześcijańskich dziejów Armenii*, „*Vox Patrum*” 4(1983), s. 160-175.

Riché P., *Chrześcijaństwo na karolińskim Zachodzie (połowa VIII-koniec IX w.)*, w: *Historia chrześcijaństwa. vol. 4. Biskupi, mnisi i cesarze 610-1054*, tłum. polskie zbiorowe, red. Ch. i L. Pietri, Warszawa 1999, s. 551-581.

Riché P., *Éducation et culture dans l'Occident barbare VIe-VIIIe siècles*, Paris 1962³.

Riché P., *Karolingowie. Ród, który stworzył Europę*, tłum. A. Kuryś, Warszawa 1997.

Riché P., *Od Grzegorza Wielkiego do Pepina Krótkiego (od VII do połowy VIII w.)*, w: *Historia chrześcijaństwa. vol. IV: Biskupi, mnisi i cesarze 610-1054*, red. Ch. i L. Pietri, Warszawa 1999, 491-550.

Roberts M., *Barbarians in Gaul: the response of the Poets*, w: *Fifth-Century Gaul: A Crisis of Identity?*, eds. J. Drinkwater, H. Elton, Cambridge 1992, s. 97-106.

Rovagnati S., *I Longobardi*, Milano 2003.

Sausser E., *Heilige und Selige im Bistum Trier*, Trier 1987.

Scardigli P., *La conversione dei Goti al Cristianesimo*, “*Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo*” 14(1967), s. 47-86.

Schaefer F., *St. Arnulf of Metz*, w: *The Catholic Encyclopedia*, vol. I, New York 1907, s. 22.

Schaeferdiek K., *Die Kirche des früheren Mittelalters*, w: *Kirchengeschichte als Missionsgeschichte*, vol. II, Hrsg. K. Schaeferdiek, München 1978, s. 79-90.

Schäferdiek K., *Fragen der angelsächsischen Festlandmission*, “*Frühmittelalterliche Studien*” 28(1994), s. 172-195.

Schäferdiek K., *Germanenmission*, RACH 10(1978), s. 492-548.

Schauber V., Schindler H. M., *Heilige und Patrone im Jahreslauf*, München 2001.

Scheibelreiter G., *Audoin von Rouen. Ein Versuch über den Charakter des 7. Jahrhunderts*, w: *La Neustrie: Les pays au nord de la Loire de 650 à 850*, vol. I, ed. H. Atsma, Sigmaringen 1989, s. 195-216.

Schmidt K. D., *Die Bekehrung der Ostgermanen zum Christentum (der ostgermanische Arianismus)*, Göttingen 1939.

Schmidt L., *I suebi, gli alani, e i vandali in Spagna. La dominazione vandalica in Africa 429-533*, w: *Storia del mondo medievale*, vol. I: *La fine del Mondo Antico*, Milano 1999, s. 301-319.

Skre D., *Missionary Activity in Early Medieval Norway. Strategy, Organization and the Course of Events*, "Scandinavian Journal of History" 23(1998), s. 1-19.

Spadaro M. D., *I barbari nelle fonti tardoantiche e protobizantine*, "Salesianum" 67(2005), s. 861-879.

Spes Scotorum: Hope of Scots. Saint Columba, Iona and Scotland, eds. D. Broun, T. Owen Clancy, Edinburgh 1999.

Staats R., *Missionsgeschichte Nordeuropas. Eine geistesgeschichtliche Einführung w: Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.-14. Jahrhunderts*, Hrsg. M. Müller-Wille, Stuttgart 1997, s. 9-33.

Stenton F. M., *Anglo-Saxon England*, Oxford 2001 (1943¹).

Störmer W., *Die Bajuwaren*, München 2002.

Strzelczyk J., *Apostołowie Europy*, Warszawa 1997.

Strzelczyk J., *Arianie i katolicy w państwie wandal skim*, w: *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremkowi w sześćdziesiąt rocznicę urodzin*, red. M. Aymard et al., Warszawa 1992, s. 33-40.

Strzelczyk J., *Iroszkoci w kulturze średniowiecznej Europy*, Warszawa 1987.

Strzelczyk J., *Longobardowie*, w: *tenże, Zapomniane narody Europy*, Wrocław 2006, s. 118-158.

Strzelczyk J., *Wandalowie i ich afrykańskie państwo*, Warszawa 2005.

Strzelczyk J., *Zapomniane narody Europy*, Wrocław 2006.

Talbot C. H., *The Anglo-Saxon Missionaries in Germany. Being the Lives of SS. Willibrord, Boniface, Sturm, Leoba and Lebuin, together with the Hodoeporicon of St. Willibald and a selection from the correspondence of St. Boniface*, New York 1954.

Thompson E. A., *Il cristianesimo e i barbari del Nord*, w: *Il conflitto tra paganesimo e cristianesimo nel secolo IV*, red. A. Momigliano, Torino 1975, s. 65-88.

Thompson E. A., *The Date of the Conversion of the Visigoths*, "Journal of Ecclesiastical History" 7(1956), s. 1-11.

Thompson E. A., *Visigoths, in the Time of Ulfila*, Oxford 1966.

Topographie chrétienne des cités de la Gaule: des origines au milieu du VIIIe siècle, vol. XV: *Province ecclésiastique de Besançon*, red. Ch. Bonnet, H. Lieb, C. Santschi, Paris 2007.

Vadakkera B., *Origin of India's St. Thomas Christians. A Historiographical Critique*, Delhi 1995.

Vogt J., *Upadek Rzymu*, tłum. A. Łukaszewicz, Warszawa 1993.

Wampach C., *Willibrord. Sein Leben und Lebenswerk*, Luxemburg 1953.

Werner M., *Iren und Angelsachsen in Mitteldeutschland. Zur vorbonifatianischen Mission in Hessen und Thüringen*, w: *Die Iren und Europa im früheren Mittelalter*, ed. H. Löwe, Stuttgart 1982, s. 239-329.

Wilczyński M., *Gocja czy Romania? Migracje Wizygotów, Wandalów i Burgundów w V w. n.e. oraz stosunek ich władców do administracji i ludności rzymskiej*, w: *Wędrowka i etnogeneza w starożytności i średniowieczu*, red. M. Salamon, J. Strzelczyk, Kraków 2004, s. 159-178.

Wilczyński M., *Zagraniczna i wewnętrzna polityka afrykańskiego państwa Wandalów*, Kraków 1994.

Wolfram H., *Historia Gotów*, tłum. R. Darda-Staab, I. Dąbek, K. Berger, Warszawa–Gdańsk 2003.

Wood I., *The Meanings of Conversion*, w: *The Christianization of Scandinavia*, eds. B. Sawyer, P. Sawyer, I. Wood, Ålingsas 1987, s. 21-22.

Wood I., *The Mission of Augustine of Canterbury to the English*, "Speculum" 69(1994), No 1, s. 1-17.

Yorke B., *The Conversion of Britain: Religion, Politics and Society in Britain c. 600-800*, London 2006.

Zecchini G., *I rapporti con i Barbari*, w: *L'Impero romano-cristiano. Problemi politici, religiosi, culturali*, red. M. Sordi, Roma 1991, s. 61-76.

CONVERSION OF THE GERMANIC PEOPLES TO CHRISTIANITY IN THE PERIOD BETWEEN THE FOURTH AND NINTH CENTURIES A.D.

S u m m a r y

The process of assuming Christianity by those Germanic tribes that entered the western part of the Roman Empire began in the second half of the second century and lasted until the ninth. Their conversion to Christianity occurred in two stages. First, those peoples followed the Aryan kind of Christianity and later the Catholic one. The early missionaries to Germanic peoples were Christians who had been captured in Asia Minor. However, the most important Germanic mission emerged from the Germanic peoples themselves, i.e. from the Visigoths, who instilled Aryanism into their kinsfolk. During the fifth century, as Germanic tribes were settled within the Empire, they were romanized and eventually converted to Roman Catholicism. The Franks were the first numerous Germanic tribe to be converted to Catholicism from their native tribal religion in 498. Since then they began "frankisation" and conversion to Catholicism of the tribes they captured. The Catholic Church, deeply attached to the idea of *Romanitas*, was not interested in the conversion of Germanic tribes to Catholicism any more. Only after Gregory the Great (540-604) was elected Pope, a Catholic Benedictine mission was established among the Anglo-Saxon tribes. Parallel to that a mission of Irish monks came into being. The formal conversion of the Germanic tribes who entered *Imperium Romanum Pars Occident* to Catholicism resulted from the monastic activity on the one hand and the Church-State model of evangelization on the other.

Słowa kluczowe: konwersja na chrześcijaństwo, konwersja na katolicyzm, Germanowie, IV-IX wiek, frankizacja, *Romanitas*.

Key words: Conversion to Christianity, Conversion to Catholicism, Germanic peoples, 4th to 9th century, frankisation, *Romanitas*.